

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Dalia Čiočytė

BIBLIJA
VAKARŲ PASAULIO
LITERATŪROJE (BUS):
TEORINĖS MODULIO DALIES
PASKAITŲ KONSPEKTAS

Mokymo priemonė studentams

Vilniaus
universiteto
leidykla

VILNIUS 2016

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Taryba
(2016 m. gruodžio 2 d., protokolo Nr. 3)

Recenzavo:

Hum. m. dr. Linara Bartkuvienė
(Vilniaus universitetas)

Docentas, hum. m. dr. Marijus Šidlauskas
(Klaipėdos universitetas)

ISBN 978-609-459-780-0

© Dalia Čiočytė, 2016

© Vilniaus universitetas, 2016

Turinys

Pratarmė / 5

I t e m a

Pagrindinės modulio „Biblija Vakarų pasaulio literatūroje“ sąvokos. Biblijos (Senojo ir Naujojo Testamentų) genezė, kultūrinis ir religinis statusas bei reikšmingumas / 7

II t e m a

Biblija *kaip* literatūra. Biblijos knygų įvairovė; struktūriniai ir semantiniai jos vienovės principai. Biblijos simbolių pasaulio ir naratyvo bruožai, semantikos ypatumai. Filologiniai Biblijos semantikos tyrinėjimai. Kaip skaityti Bibliją? / 20

Biblijos meganaratyvo vienovė / 20

Biblijos įvaizdžių pasaulio struktūra / 27

Biblinio Dievo bruožai (slėpingumas, asmeniškumas, kenožė) / 28

Biblijos semantikos ypatumai / 37

III t e m a

Kultūros ir literatūros dialogo su Biblija formos: biblinės pasaulėvokos tradicija Vakarų kultūroje, jos modernios modifikacijos, jos kvestionavimas ir ironiškasis kontrapunktas / 48

IV t e m a

Biblija – archetipinių įvaizdžių ir motyvų santalka,
Vakarų kultūrinio / literatūrinio mąstymo gramatika / 55

V t e m a

Jėzaus Kristaus paveikslas literatūroje / 63

Jėzus Kristus – centrinė Biblijos figūra / 63

Kultūrinė Jėzaus Kristaus paveikslų interpretacijų įvairovė / 64

Literatūrinio Jėzaus Kristaus paveikslų kūrimo būdai / 65

VI t e m a

Biblija – literatūrinių žanrų enciklopedija.

Proziniai ir poetiniai Biblijos žanrai. Biblijos žanriniai
modeliai literatūroje / 69

Apibendrinimas / 71

Pagrindinė literatūra / 72

Pratarmė

Bendrųjų universitetinių studijų modulio (dalyko) „Bibliją Vakarų pasaulio literatūroje“ mokymo priemonė yra pagrįsta autorės moksliniais tyrimais (monografijomis ir straipsniais¹) bei autoritetingų literatūros ir Biblijos santykio tyrėjų Northrop Frye, Erich Auerbach, Paul Ricoeur ir kt. įžvalgomis.

Šios mokymo priemonės požanris yra *paskaitų konspektas*. Jame pateikiami teorinės modulio dalies pagrindiniai teiginiai. Modulio teorinė perspektyva yra literatūros teologija, derinama su archetipine kritika ir idėjų istorija. Paskaitų konspekto teiginiai probleminių interaktyvių paskaitų metu yra aiškinami, plėtojami, kvestionuojami, varijuojami ir apibendrinami. Greta paskaitų šio modulio studijų metodai yra šaltinių bei teorinės literatūros studijavimas, tekstų analizės ir interpretacijos seminarai, seminarinės diskusijos.

Šiuo paskaitų konspektu siekiama, kad Studentas galėtų iš anksto susipažinti su paskaitų turinio santrauka ir *paskaitų klausytųsi aktyviai* – dialoguodamas mintimis, išsakydamas klausimus, dalyvaudamas diskusijose. Greta to konspektu siekiama, kad paskaitų klausytojams / dalyviams būtų lengviau sekti visą modulio teorinės dalies paskaitų eigą, sisteminti modulio metu įgytas žinias, pasitikrinti įgytas kompetencijas. Be abejo, paskaitų konspektas bus pravartus ir ruošiantis modulio egzaminui.

¹ Žr. Dalia Čiočytė, *Bibliją lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999; Dalia Čiočytė, *Literatūros teologija: Teologiniai lietuvių literatūros aspektai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, ir kt.

Paskaitų konspektas Studentui pateikiamas ir kaip jo paties šio modulio paskaitų konspektavimo karkasas. Šį karkasą svarbu papildyti modulio problemų aiškinimosi (vykdomo paskaitose) medžiaga bei individualiomis reakcijomis, pastebėjimais, pamąstymais, kilusiais klausantis paskaitų. Suvoktą teorinę išvalgą, nuostatą, perspektyvą rekomenduojama performuluoti savais žodžiais (tai gilina suvokimą ir padeda medžiagą įsiminti).

Paskaitų medžiaga sugrupuota ir konspektas struktūruotas pagal pagrindines modulio teorinės dalies temas.

I t e m a

Pagrindinės modulio „Biblija Vakarų pasaulio literatūroje“ sąvokos. Biblijos (Senojo ir Naujojo Testamentų) genezė, kultūrinis ir religinis statusas bei reikšmingumas.

Dalyko (modulio) „Biblija Vakarų pasaulio literatūroje“ tikslai yra suvokti Bibliją kaip vieną pamatinių (greta Antikos) Vakarų kultūros intertekstų, kaip pasaulėvokos modelį ir literatūros bei meno kodą; gebėti atpažinti ir interpretuoti biblinių vaizdinių ir naratyvo struktūrų recepciją įvairiose Vakarų kultūros mentaliteto formose – kultūros ir meno epochose; gebėti kritiškai ir kūrybiškai mąstyti, remiantis krikščioniškosios Vakarų kultūros tradicijos išmanymu.

Modulio paskaitose ir seminaruose bus aiškinami ir aiškinamiesi tokie klausimai kaip:

- Kas tai yra Dante’s individualizmas? Kaip krikščioniškoji idėja apie žmogaus vientisumą susijusi su Dante’s meniniam mąstymui būdingu individualizmu?
- Kaip biblinis rojaus praradimo archetipas formuoja Williama Shakespeare’o tragedijos *Karalius Lyras* struktūrą?
- Kokį Šėtono paveikslą kuria Hermanno Hesse’s *Demianas*?
- Kaip Jėzus Kristus figūruoja šiuolaikinės Vakarų prozos potekstėje, teksto paviršiuje skaitytojui neparodomas?

Šie ir daugelis kitų intriguojančių klausimų bus nagrinėjami analizuojant ir interpretuojant reikšmingus Vakarų literatūros kūrinius ir įvairias jų dialogo su Biblija versijas.

Pirmiausia pažvelkime į modulio (dalyko) pavadinimą ir susitelkime ties *Vakarų kultūros pasaulio* sąvoka. Vakarų pasaulis – Vakarų kultūra.

Kultūros sąvoka – keliaprasmė. Kultūra – išsiauklėjimas, išsilavinimas. Ir: kultūra – tai *pasaulėvokos, mentaliteto tipas*. Vakarų, Rytų kultūros / pasaulėvokos ir jų pamatiniai tekstai. Vakarų kultūros ir meno epochos (Antika, Viduramžiai, Renesansas, Barokas, Klasicizmas, Romantizmas, Realizmas, Modernizmas, Postmodernizmas...) kaip mentaliteto formos.

Kaip galėtume modeliuoti Vakarų kultūros raidą?

Kultūrinio „progreso“ samprata yra problemiška (išskyrus technologinį progresą). Argumentuojant šią mintį, diskusijai pateikiama citata:

„Narciziškai išdidus XX a., skelbiąs nuostatą, kad jo mokslo laimėjimai didžiausi, žmonės – protingiausi, o visi kiti buvę baisūs tamsuoliai, perėmė pasipūtėliškas pozityvistų mintis apie senovės žmonių intelekto skurdumą. Buvo pasiūlyta sąvoka „pirmykštis mąstymas“ (L. Lévy-Brühl) ir teigiama, jog kadaise nesugebėta skirti objekto nuo subjekto, „aš“ nuo „ne aš“ ir šventai tikėta, kad karstas yra ne medinė laidotuvių biuro dėžė, bet dangus ir motinos prieglobstis, o pasaulis yra ne tarytum arklys, bet tikrų tikriausias arklys (J. Lotman...). Tačiau skaitant tokius veikalus reikėtų turėti galvoje, kad psichologai, tyrinėdami primityvių ar laukinių genčių atstovus, prieina prie išvados, jog nėra duomenų, patvirtinančių, kad necivilizuoti žmonės mąsto nelogiškai, kad jų mąstymo sugebėjimai riboti“ (Dalia Dilytė)².

Kultūrinio „progreso“ probleminimo pavyzdys – Arno Anzenbacherio *Filosofijos įvadas* (Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992), atsisakantis diachroninio filosofijos raidos modelio. Kokios šio veikalo struktūros ypatybės? Kokios jų metadiskursyvos implikacijos?

² Dalia Dilytė, *Antikinė literatūra*, Vilnius: Jošara, 1998, 19–38

Kitas apmąstytiinas teiginys apie Vakarų kultūros raidą – jos tęstinumas. Vakarų kultūros ir meno epochų išskyrimas yra neabejotinai svarbus, struktūruojantis kultūrologinį mąstymą, bet kartu šis išskyrimas yra ir metodologinė redukcija.

Vienas šio teiginio argumentų – Peterio Burke tyrinėjimai, Renesanso epochos reinterpretacija (*The Renaissance*, 1987). P. Burke kultūros istorijos duomenimis pagrindė mintį, jog tarp Viduramžių ir Renesanso būta daugiau bendrumo nei priešingumo: „vadinamieji ‚renesansiniai žmonės‘ iš tiesų buvo gana viduramžiški. Jų pažiūros, elgesys ir idealai buvo tradiciškesni nei mes linkę manyti“³. Tyrėjas akcentuoja kultūros tęstinumo idėją, komentuodamas vieną pamatinių Renesanso sąvokų – „imitaciją“, iškeliančią, kaip vėliau klasicizmas, Antikos rašytojų bei menininkų autoritetą. (XVII–XVIII a. klasicizmas Vakarų literatūrologijoje kitaip dar vadinamas „neoklasicizmu“, klasicizmo terminą suprantant plačiau, – kaip nuo Antikos besidriekiančią ir klasiką imituojančią kultūros vertikale.)

Kitas argumentas – Aidano Day studija *Romantizmas (Romanticism)*, 1996). A. Day, atidžiai analizuodamas Romantizmo (paradigminiu požiūriu artimo Renesansui) šaltinius ir reviduodamas ne vieną literatūrologinę klišę, formuoja išvadą, jog daugelis Romantizmo savybių (estetinė reforma kaip neklasicistinės formos paieška, demokratinis požiūris į žanrinę bei stilistinę hierarchiją bei jos socialines implikacijas) nėra originalios, o stipriai išsisknijusios ligtolinėje Vakarų literatūros ir kultūros tradicijoje. Antai Romantizmo ideologijos įkvėpėja esame įpratę laikyti 1789 m. Prancūzijos revoliuciją (o Romantizmo ideologijos šerdimi – demokratinius impulsus); A. Day primena, kad toji pati Prancūzijos revoliucija didžia dalimi buvo būtent Apšvietos išraiška: prancūzų švietėjų René Descartes'o, Voltaire'o, Denis Diderot ir kt.

3 Peter Burke, *Renesansas*, Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1992, 9.

parengta *Enciklopedija (L'Encyclopedie, 1751–1772)*, – vienas didžiųjų prancūzų Apšvietos paminklų, – teigė demokratinę doktriną (socialinį rūpestingumą) ir idėjiškai grindė revoliuciją. A. Day akcentuoja, jog dauguma pasaulėvokos bruožų, tradiciškai priskiriamų Romantizmui (pvz., beminčio klusnumo tradicijai kritika, primityvaus paprastumo ir natūralumo pomėgis, jausmo ir gamtos sureikšminimas ir pan.), iš esmės būdingi Apšvietai, kurios A. Day, vėlgi kitaip nei įprasta, nepriešina nė sentimentalizmui (Jean-Jacques Rousseau pavyzdys). Apšvieta – nevienalytis judėjimas, apėmęs skirtingų pasaulėžiūrų, temperamentų, kartų kultūrininkus; politinis švietėjų radikalizmas nebūtinai įgaudavo materialistinį ir racionalistinį pobūdį, švietėjus domino ir tokie klausimai, kaip proto bejėgystė aistros akivaizdoje arba empirinio tyrinėjimo riba, susidūrus su transcendencija⁴.

P. Burke'o ir A. Day studijos turi svarbių implikacijų, susijusių su tradicinio Vakarų kultūros pasaulėvaizdžio tyrinėjimais: konkrečia literatūros ir kultūros faktų empirika argumentuojama išvada, jog kultūrinėje Vakarų savivokoje apskritai daugiau tęstinumo negu radikalių kaitos.

Panaši Vakarų kultūros raidos versija išryškėja ir George'o Steinerio tyrinėjimuose.

Citata diskusijai: „Fundamentalūs žmogaus percepcijos istorijos lūžiai labai reti. [...] Epochiniai lūžiai mūsų vadovėliuose ir muziejuose, atotrūkis tarp Viduramžių ir Renesanso arba tarp Švietimo ir Romantizmo yra gana sąlyginiai. Jie skaido kur kas gyvybingesnes pastovumo paraiškas“⁵.

George Steiner, *Tikrosios esatys (Real Presences, 1991)*: radikalus lūžis – XIX–XX amžių sandūroje, nuo tada – tradicija ir „kontrtradicija“.

⁴ Žr. Aidan Day, *Romanticism*, London – New York: Routledge, 2001, 65–71.

⁵ George Steiner, *Tikrosios esatys*, Vilnius: Aidai / ALK, 1998, 85.

Eikime toliau. Laikantis nuostatos, jog kultūrinėje Vakarų savivokoje daugiau tęstinumo negu radiklios kaitos, nuosekliai kyla klausimas, kas gi būdinga tradicinei Vakarų kultūrai? Kas grindžia Vakarų kultūrą kaip pasaulėvokos tipą?

Vakarų kultūrą kaip pasaulėvokos tipą (kaip savęs ir pasaulio suvokimo perspektyvą) grindžia du pasaulėvokos modeliai: *Antika ir Biblija*.

Kas būdinga antikiniam pasaulėvokos modeliui?

Antika (*antiquus* – senas): senovės graikų ir romėnų pasaulis: nuo Mikėnų karų apie 1250 m. pr. Kr. iki Vakarų Romos imperijos žlugimo 476 m.

Graikiškosios pasaulėvokos ypatumai. Bendruomeniškumas, kultūrinė *polio* svarba (*polio* aspektai: nedidelė pilnateisių piliečių bendruomenė; vienodos narių teisės, nepaneigiančios luominių, turtonių skirtumų; kiekvieno piliečio turto ir jo asmens neliečiamumo garantija; tautos susirinkimas). Filosofijos pradžia: mąstymo objektas – ne būtybės, o *būtis, esmė*... Pasaulio (kosmo) tvarka, darna, grožis. Kosmo kaip *vienio* samprata: Talio „vanduo“, Pitagoro „skaičius“, Demokrito „atomas“, Platono „idėja“... Reiškinių kontūrai / apibrėžtumas (etimologijos reikšmingumas: idėja ir „vaizdas“; teorija ir „žiūrėjimas“) ir jų surikiavimas / klasifikavimas. *Agono, agonistikos* kildinimas iš aiškumo ir skaidrumo siekiančio mentaliteto. *Ribos, saiko* sąmonė.

Romėnų kultūra. Romėniškasis *virtus* (gyvenimo principus apibrėžiantis idealas): *disciplina, pietas* (pareiga: *pietas erga deos, pietas erga patriam, pietas erga parentes*..), *fides* (žodžio laikymas, pasitikėjimas duotuoju žodžiu), *gravitas* (poelgių orumas), *paupertas, constantia*. Valdininkijos sistema (vykdomosios valdžios, magistratūros, svarba) ir griežti moralės principai. Konservatyvumas. Graikų kultūros perėmimo problema: perimtos formos, bet ne pasaulėvoka; pasaulėvokos centre – protėvių papročių aukštinimas, Romos didybė ir amžinumas.

Romos miestas kaip *pasaulio* sostinė (literatūros tautiškumo ir universalumo problema)⁶.

Romėniškojo „dėmesio individui“ klausimas skaitytojo reakcijos kritikos kontekste.

Antika Vakarų kultūros istorijoje dialoguoja su Biblija / krikščionybė. Vadinamasis Antikos „krikštijimas“: krikščionybės reiškimas per įprastus graikų ir romėnų kultūros elementus; teologinis tikėjimo tiesų aiškinimas graikų ir romėnų filosofijos sąvokomis (neoplatonizmas, aristotelizmas, stoicizmas); Bažnyčia ir Romos valstybės administravimo struktūra.

Antikos literatūros imitavimas įvairiomis Vakarų kultūros epochomis, derinant Antiką su krikščionybės pasaulėžiūra. Mitologinių ir bibliinių poetinių elementų sąsaja; mitologinių vardų, sąvokų keitimas bibliiniais ir atvirkščiai (*Numen* – *Dievas*; *Febas* – *Kristus*; *deivė, nimfa* – *Marija*; *Olimpas* – *dangus*; *Stiksas, Acheronas* – *pragaras* ir t.t.). Alegorinės prasmės, simbolio daugiaprasmiškumo suteikimas antikiniam motyvams.

Nuosekliai priartėjome prie Biblijos, kito Vakarų kultūrą grindžiančio pasaulėvokos modelio, kurio dialogas su Vakarų pasaulio literatūra yra šio modulio objektas.

Kas yra Biblija?

Biblija – hebrajų kultūros paminklas, parašytas hebrajų, aramėjų, graikų kalbomis, kurtas XVI a. pr. Kr – II a.

Kai kurie bibliiniai pasakojimai, pvz., apie pasaulio tvaną, siejami su šumerų mitais, minimais apie 2 tūkstančius metų iki Biblijos parašymo. Pvz., iki Biblijos egzistuoja bent trys pasaulio tvano šio mito versijos

⁶ Plačiau žr. Dalia Dilytė, *Antikinė literatūra*, Vilnius: Jošara, 1998.

(šumerų, akadų ir babiloniečių). *Biblinio mito* samprata: biblinė hermeneutika mitą supranta ne kaip fikciją ar fantaziją, o kaip naratyve glūdinčią teologinę tiesą. Plg. Carlo Gustavo Jungo (1875–1961) plėtotą mito sampratą.

Biblija – „knygos“ (gr. *ta biblia*) – įvairių autorių knygų rinkinys: 27 Naujojo Testamento knygos ir 46 (katalikų leidimų) ar 39 (protestantų, judėjų leidimų) – Senojo Testamento:

Senasis Testamentas

Penkiaknygė (hebr. Torah) – XVI–XII a. pr. Kr.

Pr – Pradžios knyga

Iš – Išėjimo knyga

Kun – Kunigų knyga

Sk – Skaičių knyga

Įst – Pakartoto Įstatymo knyga

Istorinės knygos – VII–I a. pr. Kr.

Joz – Jozuės knyga

Ts – Teisėjų knyga

Rut – Rutos knyga

1 Sam, 2 Sam – 1-oji ir 2-oji Samuelio knygos

1 Kar, 2 Kar – 1-oji ir 2-oji Karalių knygos

1 Krn, 2 Krn – 1-oji ir 2-oji Kronikų knygos

Ezd – Ezdro knyga

Neh – Nehemijo knyga

Tob – Tobijo knyga (apokrifas / deuterokanoninė knyga)

Jdt – Juditos knyga (apokrifas / deuterokanoninė knyga)

Est – Esteros knyga

1 Mak – 1-oji Makabiejų knyga (apokrifas / deuterokanoninė knyga)

2 Mak – 2-oji Makabiejų knyga (apokrifas / deuterokanoninė knyga)

Išminties knygos – X–VI a. pr. Kr.

Job – Jobo knyga

Ps – Psalmynas

Pat – Patarlių knyga

Koh – Koheleto knyga

Gg – Giesmių giesmė

Išm – Išminties knyga (apokrifas / deuterokanoninė knyga)

Sir – Siracido knyga (apokrifas / deuterokanoninė knyga)

Pranašų knygos – VIII–V a. pr. Kr.

Iz – Izaijo pranašystė

Jer – Jeremijo pranašystė

Rd – Raudų knyga

Bar – Barucho pranašystė (apokrifas / deuterokanoninė knyga)

Ez – Ezechielio pranašystė

Dan – Danieliaus pranašystė

Oz – Ozėjo pranašystė

Jl – Joelio pranašystė

Am – Amoso pranašystė

Abd – Abdijo pranašystė

Jon – Jonos pranašystė

Mch – Michėjo pranašystė

Nah – Nahumo pranašystė

Hab – Habakuko pranašystė

Sof – Sofonijo pranašystė

Ag – Agėjo pranašystė

Zach – Zacharijo knyga

Mal – Malachijo pranašystė

Kas yra deuterokanoninės knygos?

Deuterokanoninės knygos – Šventojo Rašto knygos, kurių nėra hebrajiškajame kanone ir kurios buvo pridėtos graikiškajame vertime Septuagintoje (250–150 m. pr. Kr., legenda: 70 žydų vertėjų, į senąją graikų kalbą; katalikų kanono pagrindas) – ir perimtos lotyniškajame vertime – Vulgatoje (šv. Jeronimas 382–405 m. išvertė Bibliją iš hebrajų ir aramėjų kalbų į lotynų kalbą). Deuterokanoninės knygos yra šios: Barucho, Tobijo, Juditos, 1 ir 2 Makabiejų, Siracido, Išminties ir priedai Esteros bei Danieliaus knygos.

Naujasis Testamentas – I–II a.: 27 krikščionių veikalai, parašyti I a. vartota graikų kalba. Tai keturios Evangelijos knygos (pagal Matą, Morkų, Luką, Joną – *Mt, Mk, Lk, Jn*) apie Jėzaus Kristaus gyvenimą ir mokymą, Apaštalų darbai (*Apd*), parašyti tuo pačių stiliumi, galbūt ir to paties autoriaus, kaip ir Evangelija pagal Luką (juose pasakojama apie krikščionių Bažnyčios gyvavimo pirmuosius 30 metų); 13 apaštalo Pauliaus laiškų, kurie buvo parašyti įvairioms bažnyčioms ir asmenims (*Rom* – Laiškas Romiečiams, *1 Kor, 2 Kor* – 1-asis ir 2-asis laišakai Korintiečiams, *Gal* – Laiškas Galatams, *Ef* – Laiškas Efeziečiams, *Fil* – Laiškas Filipiečiams, *Kol* – Laiškas Kolosiečiams, *1 Tes, 2 Tes* – 1-asis ir 2-asis laišakai Tesalonikiečiams; *1 Tim, 2 Tim* – 1-asis ir 2-asis laišakai Timotiejui, *Tit* – Laiškas Titui, *Fm* – Laiškas Filemonui); 8 kitų apaštalų laišakai (*Žyd* – Laiškas Žydams, *Jok* – Jokūbo laiškas, *1 Pt, 2 Pt* – 1-asis ir 2-asis Petro laišakai, *1 Jn, 2 Jn, 3 Jn* – 1-asis, 2-asis ir 3-asis Jono laišakai, *Jud* – Judo laiškas); galiausiai Apreiškimas Jonui (*Apr*) – regėjimų knyga, sukurta žydų apokaliptinės literatūros pavyzdžiu.

Kanoninių Biblijos knygų problema. Kokių literatūrologinių implikacijų ji turi?

„Kanon“ terminas kilo iš debatų Bažnyčiose apie Biblijos knygų autentiškumą; teologijoje terminas „kanoninės knygos“ nurodo ir jų

dievažmogišką kilmę, ir autoriteto bažnyčioje vertę (vs. apokrifiniai abejotino autoriteto raštai). Protestantiškasis kanonas ir apokrifai šiek tiek skiriasi nuo Katalikų Bažnyčios kanono ir apokrifų (katalikai kanoninėmis laiko 46 Senojo Testamento knygas, įskaitant deuterokanones, o protestantai kanoninėmis laiko 39 Senojo Testamento knygas, tad kai kurias katalikų kanono knygas protestantai laiko apokrifais).

Ginčijimasis dėl vienintelio biblinio kanono patvirtina Biblijos dievažmogiškos kilmės bei dieviškojo autoriteto pripažinimą. Anot Jeremy Hawthorn šmaikštaus pastebėjimo, „nors Protestantų ir Katalikų Bažnyčios gali ir nesutarti dėl kanonų ir apokrifų, jos sutinka, kad tik viena iš jų gali būti teisi. Tačiau jei staiga visos Bažnyčios imtų tvirtinti, kad nė vienas kanonas neturi absoliutaus autoriteto, nes jie tik atstovauja atskirų Bažnyčių poreikiams ir požiūriams, – tuomet neabejotinai taptų kvestionuotina mintis, kad kanonas yra dieviškos kilmės ir autoriteto apraiška“⁷.

Plg. šį teologinės kilmės terminą literatūrologijoje: literatūrologinis kanonas analogiškai nurodo išskirtinius, aukštos literatūrinės kokybės ir svarbos kūrinius. Kaip ir biblinio kanono atveju, kurių apsprendė Bažnyčia, literatūrinį kanoną tradiciškai irgi apsprendavo institucijos (universitetai). Ir, vėlgi analogiškai, ginčijimasis dėl vienintelio literatūrinio kanono patvirtina literatūrinės vertės prielaidą.

Taigi maištavimas prieš kanoną literatūrologijoje turi tam tikro paradoksalumo: ginčai dėl kanono gali būti kuo aštriau, kanono sudėtis gali būti koreguojama, ji gali dramatiškai kisti, – tačiau kanonas klesti. Kai kurie literatūrinės kanono problemikos tyrinėtojai šiandien mano, kad toks revidavimas yra didžiai naudingas pačiam kanonui: gryninama jo sudėtis, perkainojama klasika, praeities šedevrams taikant dabar-

⁷ Jeremy Hawthorn, *Moderniosios literatūros teorijos žinynas*, Vilnius: Tyto alba, 1998, 156–157.

ties recepcijos („pakitusių paradigmu“) testus (automatizuotas kanonas gali būti sukeistintas / atnaujintas per aktualią interpretaciją). Ir priešingai: kai, pavyzdžiui, feministinėje literatūrologijoje imama kalbėti ne apie kanoną, bet *kanonus* (vartojant daugiskaitą), tai nors maištavimas atrodo kur kas švelnesnis, jis turi svarbių teorinių implikacijų, intensyviai blėsinančių kanono sąmonę: jei gali būti keli kanonai, tai kanono apskritai nėra⁸.

Naujojo testamento kanonas gali būti interpretuojamas kaip netiesioginis tikėjimo problemos komentaras: tikėjimo laisvės akcentas. Kuo skiriasi kanoninės evangelijos nuo apokrifinių: tikėjimo laisvė vs. Jėzaus stebuklai, filosofiskumas vs. *Įvykio* akcentas.

Biblija – senųjų Artimųjų Rytų literatūros antologija. Literatūriniai Biblijos šedevrai – pirmiausia Psalmynas („Senasis Testamentas giesmėje“), Giesmių giesmė, Jobo knyga, Išminties knyga – per šimtmėčius yra veikę Vakarų literatūrą provokuodami dialogą, teikdami akstiną interpretacijai, modeliudami stilistinę raišką, mokydami, *kaip* rašyti.

Biblija – ypatingas kultūros tekstas.

Krikščionių, judėjų bei kai kurių musulmonų tikėjime Biblija (ar jos dalys) – Dievo apreiškimas jo sukurtam pasauliui.

Senasis Testamentas yra judaizmo Šventasis Raštas. Tautos istorija ir religinė mintis, išmintis ir įstatymai. Parašytas hebrajų ir aramėjų kalbomis. 3 skyriai: Įstatymas, Pranašai ir Knygos. Įstatymas (Torah), kurio pagrindinė dalis yra Penkiaknygė, – svarbiausioji judaizmo Šventojo Rašto dalis.

⁸ Plačiau žr.: Dalia Čiočytė, „Keletas bendresniųjų maištavimo prieš kanoną priežasčių“, *Kanonai lietuvių kultūroje*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001, 65–70.

Vakarų kultūros tradiciją įtakojo krikščioniškoji Biblija, krikščionybės doktrinoje sinonimiškai vadinama Šventuoju Raštu, Dievo žodžiu. Šventasis Raštas – tai raštiškas apreiškimo įkūnijimas Senosios ir Naujosios Sandoros Bažnyčioje (Karl Rahner).

Biblija rodo dvejopos kilmės pėdsakų: ji yra drauge dieviška ir žmogiška. Ne dieviška turiniu ir žmogiška stiliumi, bet dieviška ir žmogiška abiem atžvilgiais (Tomas Akvinietis). (Plg. musulmoniškąją Korano pažodinio diktavimo sampratą, plg. literatūrologinį formos ir turinio vienovės principą.)

Antika ir Biblija: mitologija vs. apreiškininė religija.

Pirmosios modulio temos pabaigoje susitelkime ties kitu Biblijos ir literatūros dialogo nariu – ties *literatūros* samprata. Kas yra literatūra? Šis klausimas atrodytų paprastas, tačiau taip anaip tol nėra.

Menas – kultūros aspektas, elementas. Literatūra – meno šaka, žodžio menas.

Kas yra menas, kas yra literatūra? Ne savaimė suprantama.

Nėra vieningo atsakymo, nėra vieningos meno teorijos. Esama įvairių teorijų, ir kiekvienos jų pagrindas ir esmė yra būtent meno samprata: „ant“ tos meno sampratos (nors ne visada tiesiogiai įvardijamos) kuriama kiekviena estetika.

Šis dalykas dėstomas laikant, kad menas yra egzistencinės tikrovės (pirmiausia vidinės, psichologinės) interpretacija. Tai intelektualinio regėjimo išvalga, koduojama meniniais ženklais ir formuojanti fikcinę tikrovę, kuri yra netiesiogiai, interpretacijos saitais susijusi su egzistencine tikrove. Tokia meno samprata dera su klasikine estetika ir moderniomis jos modifikacijomis.

Literatūra – savimonės forma.

Meninis mąstymas, literatūrinis mąstymas.

Literatūra ir mokosi iš Biblijos suprasti žmogų ir pasaulį, ir ginčijasi su Biblija.

Seminaro tema – lietuviškieji Biblijos vertimai ir įvadai, komentarai.

Vertimai:

- 1911–1937 m. šešiais tomiais išleistas arkivyskupo dr. Juozapo Skvirecko (1873–1959) Biblijos vertimas.
- 1972 m. Lietuvoje išleistas kun. Česlovo Kavaliausko parengtas Naujojo Testamento vertimas, kuris dabar naudojamas beveik visuose Biblijos leidimuose lietuvių kalba.
- 1998 m. Lietuvos vyskupų konferencija išleido Šventąjį Raštą, sudarytą iš skirtingų vertimų – Antano Rubšio Senojo Testamento vertimas buvo sujungtas su Česlovo Kavaliausko Naujojo Testamento vertimu. Tokiu pat pagrindu 1999 m. Lietuvos Biblijos draugijos parengtas buvo išleistas pirmasis ekumeninis lietuviškas Šventojo Rašto leidimas. Šiuo metu jis plačiai naudojamas tarp katalikų ir protestantų.
- 2000 m. išleistas baptistų kunigo dr. Algirdo Jurėno verstas visas Šventasis Raštas. Pažodinio vertimo problemiškas.

Įvadai, komentarai:

- Antanas Rubšys, *Raktas į Senąjį Testamentą*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1995–1996;
- Antanas Rubšys, *Raktas į Naująjį Testamentą*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997.
- Vaclovas Aliulis MIC, *Nuo Betliejaus iki Romos su šventuoju Luku* [Šventojo Rašto komentarai], Vilnius: Magnificat leidiniai, 2015.

II t e m a

Biblija *kaip* literatūra. Biblijos knygų įvairovė; struktūriniai ir semantiniai jos vienovės principai. Biblijos simbolių pasaulio ir naratyvo bruožai, semantikos ypatumai. Filologiniai Biblijos semantikos tyrinėjimai. Kaip skaityti Bibliją?

Biblija yra pamatinis Vakarų kultūros tekstas (greta Antikos), grindžiantis vakarietiškoji mentalitetą, vakarietiškoji mąstymą apie žmogų ir būtį. Koks tai yra mąstymas? Šiuo keliu eidami klausiamo, kokią Dievo sampratą Biblijoje matome, ir, gal dar aktualiau, kokią Biblijoje matome žmogaus sampratą? Kaip Biblija suvokia žmogaus prasmę? Ką nurodo Biblijos simboliai, alegorijos, paradoksoi? Kaip ir kodėl Biblija atsiveria kaip paradoksų knyga? Kas vienija visas Bibliją sudarančias knygas, kas vienija jų įvairovę?

Biblijos knygų įvairovė tyrėjams atveria netikėtą, stebėtiną megaratyvo (gaubiamojo, visus Biblijos pasakojimus vienijančio naratyvo) vienovę.

Biblijos megaratyvo **pradžia, pabaiga, problema (meilė / mirtis).**

Megaratyvo **intriga** – nuodėmė. Angelų nuodėmė, pirmoji žmonių nuodėmė. Biblinis kalbėjimas žmogui jam suprantama simbolių, alegorijų kalba: ikonografinis Dievas Tėvas, *žilo senelio* archetipas: išmintis. Išvavimo iš Rojaus simbolika: patyręs nuopuolį žmogus jau *nebėra* Rojuje.

Nuodėmės kaip ontologinio melo samprata. Literatūrinės interpretacijos pavyzdys – XII a. kalėdinės misterijos apie Adomą ir Ievą veikėjos Ievos žodžiai: „Dabar mano akys taip aiškiai mato, aš, regis,

panaši į visagalį Dievą. Kas buvo, kas bus, žinau viską ir viso to esu šeimininkė“⁹.

Biblinio žmogaus religinės patirties ypatingumas. Šiame kontekste – Sørenso Kierkegaard'o frazės „Abraomo aš nepažįstu“ (*Baimė ir drebėjimas*, 1843) interpretacija.

Biblijos knygas vienija ir **laiko teleologija** (gr. *telos* – tikslas). Vs. antikinis laiko cikliškumas.

Biblijos knygoms būdingas **dėmesingumas žmonijos ir žmogaus istorijai**. Biblinė žmogaus panašumo į Kūrėją samprata: žmogus irgi kūrėjas. Ir savaties, savęs paties bendraautorius. Gyvenimas – savęs sukūrimas. Žmonijos istorija – žmonijos savikūra. Erich Auerbach apie Biblijoje matomus *universalius istorinius tvirtinimus*.

Biblinė istorijos interpretacija, istorijos modeliavimas.

Struktūrinę Biblijos meganaratyvo vienovę kuria Biblijos pasakojimams būdinga **U forma**. Northrop Frye: tai komedinio mąstymo forma, imituota Dante's.

Jobo knyga: U forma; Jobo religingumo tipas: adekvataus religinio kontakto paieška.

U forma senųjų izraelitų istorijoje. Teisėjų knyga. Samsonas, Dalila.

Biblijoje kiekvieną Izraelio puolimą seka trumpalaikis pakilimas ir sąlyginė nepriklausomybė. Senojo Testamento istorijos samprata formuoja Izraelio istorijos puolimų ir pakilimų kreivę, kurią galėtume pavadinti Izraelio istorijos naratyvo (ko)sinusoide:

⁹ Erich Auerbach, *Mimezis: Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 153.

rojus

dykuma, Uras, Kaino miestas

pastoralinė Pažadėtoji žemė

Egiptas (išėjimas iš Egipto – XIII a. – esminis Penkiaknygės įvykis)

agrarinė Pažadėtoji žemė

filistinų nelaisvė

Jeruzalė / Sionas

(Sionas – kalnas pietvakariniame Jeruzalės senamiesčio pakraštyje. Biblijos teigimu čia buvusi žydų karaliaus Dovydo rezidencija, vėliau Jahvės šventykla. Biblijoje Sionas dažnai vadinamas Dievo namais. Judėjų teologijoje šiuo vardu vadinama Jeruzalė ir pati žydų tauta.

Sionizmas – nacionalinis žydų judėjimas už susivienijimą savo istorinėje tėvynėje – Izraelio žemėje.)

Babilonas

atstatytoji šventykla

graikų nelaisvė

apvalytoji šventykla

Roma

dvasinė karalystė...

Viršutiniai (ko)sinusoidės taškai tipologiškai žymi esminį Biblijos įvykį – dvasinį egzodą.

Jų demoniškieji atitikmenys – žemutiniai taškai reiškia ne tiek įvykį, kiek įvykio stoką, veiksmo nesėkmę.

Dante's Alighieri poema *Dieviškoji komedija* (1307–1321): teologinė ir poetinė žmogaus būties vizija, dvasinis ir intelektualinis poeto Dante's, atstovaujančio visai žmonijai, nuotykis, išreikštas kelionės alegorija. Biblinė U formos struktūra.

Psalmynas: U forma.

137 psalmė, Tremtinių psalmė.

Italų kompozitoriaus Giuseppe Verdi opera *Nabukas* (1842), kompozitorių išgarsinusi, parašyta po jaunos žmonos mirties, sielvarto, depresijos situacijoje. Nabukas – Babilono karalius; operos siužetas interpretuoja Senojo Testamento Jeremijo, Raudų knygas bei Psalmyną. Operoje vaizduojamas Jeruzalės užkariavimas, žydų paėmimas į nelaisvę ir vergovė (VI a. pr. Kr.). 137 psalmė įkvėpė Verdi sukurti jaudinantį ir įkvepiantį „Žydų vergų chorą“:

Prie Babilonijos upių –
ten mes sėdėjome verkdami,
Ziono kalną atsiminę.
Ant to krašto tuopų
pakabinome savo arfas,
nes mus į nelaisvę išvariusieji
ten liepė mums giedoti,
mūsų engėjai vertė mus džiūgauti,
sakydami: „Pagiedokite mums Ziono giesmių!“

Kaipgi galime mes giedoti VIEŠPATIES giesmę
svetimoje žemėje?

Palyginkime **Antano Baranausko *Anykščių šilelio* (1858–1859)** poetinę frazę: „Ir giesmė nepabaigta: kai širdis susopo, / Ant dūšios labai sunku ir neramu tapo. / Mat toj pati galybė, ką miškus sugrauzė, /

Širdį, dūšių apgriuovo... ir giesmę nulaužė“¹⁰. Giesmės negalimybė – biblinė dvasinio skausmo metafora.

Kontekstinė pastaba: esama paralelės tarp XIX a. lietuvių kultūros ir biblinės Izraelio istorijos. Izraelis, po tremties praradęs politines galingos mesijinės valstybės viltis, naujai suvokė savo istorinį pašaukimą: politinius užmojus keitė liturginiai, tauta save suvokė kaip pašauktą Dievui tarnauti dvasiškai – „vertikaliai“ (buvo kuriama liturginė kultūra, Izraelio egzistencijos įprasminimas, – Kronikų, Ezdro, Nehemijo knygos). Nemaža meniškiausios biblinės literatūros dalis užrašyta poetremtiniu laikotarpiu (po 538 m. pr. Kr.), žlugus galingos teokratinės valstybės viltims, – „spekuliatyvi išmintis stengėsi išvelgti prasmę pasaulyje, kuriame niekas neatrodė prasminga“¹¹. Panašiai lietuvių tauta, netekusi valstybės, intensyviai kūrė kultūrą (literatūrą, istoriją, tyrinėjo kalbą ir tautosaką...), pagrįstą lietuvišku *žodžiu*; į jį krypo pavergėjų agresija, jis atkakliai gintas, – bibliškai pasitikėta žodžio galia¹².

Teologinis biblinės Izraelio istorijos (ko)sinusoidės aiškinimas.

Trys biblinio Dievo apsireiškimo plotmės. Teologiniu žvilgsniu žydų tautos istorija tam tikru laikotarpiu – po gamtinės Nojaus religijos ir iki asmeninės Kristaus religijos yra ypatinga: tai Dievo apsireiškimo plotmė, joje tiesiogiai reiškiasi jo valia, todėl ištikimybė sandorai su juo sąlygoja žemiškąją gerovę, o sandoros laužymas – vergystę, kančias¹³.

¹⁰ Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, Vilnius Baltos lankos, 1994, 39.

¹¹ Žr. James M. Efrid, *How to Interpret the Bible*, Atlanta: Wipf and Stock Publishers, 1984, 72.

¹² Plačiau žr. Dalia Čiočytė, *Bilija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, 8–10.

¹³ Plačiau žr. Antanas Maceina, *Didieji dabarties klausimai*, Chicago: Krikščionis gyvenime, 1971.

Literatūrinis biblinio istorijos modeliavimo pavyzdys – **Antano Baranausko poema *Dievo rykštė ir malonė (Anykščiai, 1859)***.

Poema, nors sumanyta kaip proginis kūrinys, apdainuojantis vyskupo Motiejaus Valančiaus blaivybės draugijų plitimą, šią pradinę intenciją yra plačiai pranokusi. Imituojama Senojo Testamento istorijos samprata, biblinėje puolimų – pakilimų kreivėje išdėstomi Lietuvos praeities įvykiai¹⁴. A. Baranauskas kuria ištisą virtinę jos nuosmukio situacijų (tai *klaidžiojimas po išvarymo iš Dunojaus; karai su kryžiuočiais; valstybės vidaus vaidai ir turkų, totorių, švedų antpuoliai, girtuoklystė...*), tautos vargus aiškindamas ekspresyviu *Dievo rykštės* įvaizdžiu ir poetizuodamas gelbstimąjį Dievo įsiterpimą – *malonę*. Viršutiniai poemos naratyvo struktūros taškai:

- *daukantiškasis Dunojus*:
Simonas Daukantas (žymiausias XIX a. tautinės lietuvių kultūros ideologas, pirmasis profesionalus Lietuvos istorikas, pirmasis lietuviškai rašęs Lietuvos istorijos veikalus; plataus užmojo švietėjas, tautosakininkas, kalbininkas): „Lietuvos tauta, gyven-dama pietinėj išleitéj tarp upių Isterio, arba Dunojaus, Tyrulės ir Niperio [...] buvo didžiai garsi gilioj senovėj, nesgi turėjo pažines ir prekiojo ne vien su grekonimis, bet ir su egipcionimis, penicijonimis [penicijonys – finikiečiai], kaipo tą rodo pačios karės, kurias senovėj su persų viešpačiais ir su grekonų valdy-mierais turėjo; jog yra buvusi didžiai turtinga, akyla ir sugebanti, jei išgalėjo stengti prieš taip stiprius ir narsius neprietelius, nesgi jų kapuose šiandien randami daiktai aiškiai tą mums rodo“ (*Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, 1845);
- *ikikrikščioniškoji Lietuva ir Prūsija; Lietuvos krikštas ir jo antgamtinės bei žemiškos malonės; Jono Sobieskio – „Trečio Jono“ pergalės; blaivystė*.

¹⁴ Plačiau žr. Dalia Čiočytė, *Bilija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, 79–81.

Biblinė logika: visi žemutiniai taškai – demoniška erdvė. Degtinė, metaforizuojama ryškiaspalvių vilionių motyvais (užmenančiais paleistuvės įvaizdį), siejama su nuodėmingojo gundymo rojuje kontekstu:

Auksu geltonavo, žydėjo kaip rožė,
Ir vyšniom nukąsta, tamisai rausva matės,
Balsimu žaliavo, drumsti medum lipo,
Kvepalais visokiais pro langus pakvipo,
Ė viduj turėjo geluonį gyvatės¹⁵.

Groteskinis tradicinės moralės smukimo vaizdas („Ir jaunos mergiotės pametė sarmatą, / Už smarvės čerkelę vainiką ir cnatą / Dažnai su žaunieriais karčemoj pragėrė“) aiškina Abiejų Tautų Respublikos nuosmukį („Seiman suvažiavę šlėktos girtuokliavo“) ir cenzūros kontekste užmena Rusijos okupacijos priežastį. Politinė Lietuvos nelaisvė interpretuojama kaip dieviškoji pedagogika („stojokas“; plg. *Žyd 12, 6*: „Dievas griežtai auklėja, ką myli“) – priemonė brandinti tautą jos pačios laisvei („Ir mum iš stojoko ištrauks Ponas Dievas, / Išželdys mum laiksvė...“).

Savita biblinės schemos variacija: išryškinamas aktyvus Dievo dalyvavimas kiekviename lietuvių istorijos pakilime: ne tiek atgaila, kiek Dievo iniciatyva, jo gailestingumas gelbsti iš „pragaro žiaunų“, grasiai užmenančių biblinio *žvėries* figūrą („Pagailėjo Dievas vargingo svieterio“, „Susmylėjęs Dievas patsai juos išganė“, „Lietuvnykam Dievas stebuklą padarė“). Malonę ženklina vaivorykštės („drigno“) įvaizdis, susijęs su bibrine Nojaus tvano situacija: „lyg kad didžiam lietui su šturmais praėjus...“¹⁶.

Tad Antano Baranausko poema – literatūrinė Lietuvos istorijos interpretacija, pagrįsta bibrine (kosinusoidine ir teleologine) mąstymo apie istoriją schema.

¹⁵ Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, Vilnius Baltos lankos, 1994, 96.

¹⁶ Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, Vilnius Baltos lankos, 1994, 92.

Mąstymo schemas samprata. Mąstymo schema yra ir pravarti, struktūruojanti suvokimą, – ir pavojinga, jei absoliutinama (schematizuoja mąstymą, daro jį sustabarėjusį).

Istorija – praeitį tiriantis mokslas (istorika) ir istorija – pasakojimas. Atrodytų, šios reikšmės visiškai skirtingos. Tačiau *naujasis istorizmas* pabrėžia, kad kai istorikas nuo praeities įvykių fiksavimo pereina prie jų tarpusavio sąsajų brėžimo ar išdėstymo pirmame ir foniniame plane, – tuomet jis pasakoja istoriją – pasakojimą, kuris iš esmės yra interpretacija. Naujasis istorizmas atkreipia dėmesį į pavojingą sąsają tarp to, kas „tikrai vyko“, ir to, kas ideologiškai aiškinama pasakojimu (Stephen J. Greenblatt)¹⁷.

Ar visuomet šioji sąsaja pavojinga? Kultūros mentaliteto tyrinėtojas Hayden White, – komentuodamas istorikos žavėjimąsi gryo fakto tiesa ir neneigdamas kritinės istoriografijos svarbos, – išryškina būtent pasakojamojo elemento vertę. Sieti individualios ar bendruomeninės patirties faktus pasakojimu, t. y., juos interpretuoti, aiškintis jų prasmę, – svarbus žmogaus prigimties poreikis (pasirodantis, pavyzdžiui, mituose)¹⁸.

Papasakoti – tai interpretuoti, papasakoti – tai suprasti.

Pasakoti *siekiant galios* ar pasakoti *aiškinantis*.

Aptarę Biblijos meganaratyvo struktūrą, pažvelkime į jos įvaizdžių pasaulį ir jo struktūros bruožus.

Biblijos įvaizdžiai: dieviški ir demoniški: *dangaus / erškėčių vainikas, kalno viršūnė, bokštas, gyvybės ugnis, gyvybės vanduo, pažadėtoji žemė, gyvenimo kelias, lelija, apokaliptinė moteris, apokaliptinis trimitas, brangakmenių miestas...* (idealioji sritis); *pelenai, žolė, paukščio*

¹⁷ Žr. Stephen J. Greenblatt. *Learning to Curse: Essays in Early Modern Culture*, London, 1990.

¹⁸ Žr. Hayden White, „Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę“, *Baltos lankos* 5, 1995, 33–64.

pėdsakas, šešėlis, tremtis, vergija, duobė, mirties vanduo / jūra, mirties ugnis, mirties kelias, Babelio bokštas, Sodoma / Gomora, slibinas... (marumo ir demoniškumo sritys).

Šventojo Rašto įvaizdžių visumą struktūruoja gėrio / blogio dichotomija, bibliniam mąstymui:

Vargas vadinantiems pikta geru, o gerą – piktu,
keičiantiems tamsą į šviesą, o šviesą į tamsą,
laikantiems karčius dalykus saldžiais,
o saldžius dalykus – karčiais! (*Iz 5, 20*)

Biblija vs. antikinė tragedija: Biblijoje esama ir tragizmo, kurio ženklas – dieviška lemtis. Komediniai (U formos) Izraelio istorijos naratyvai, atvirkiščiai į juos žiūrint, žymi užkariautojų puikybės sukeltas tragedijas, imperijų (Egipto, Asirijos, Babilono, Persijos, Makedonijos, Romos...) žlugimą. Tačiau tragediją krikščioniškoji Biblija mato kaip „dieviškosios komedijos“ epizodą, kaip didesnės atpirkimo ir prisikėlimo schemas dalį; Kristaus mirties tragedija matoma didesnėje komedinėje (t. y., „geros pabaigos“, plg. Dante’s *Dieviškąją komediją*) struktūroje – prisikėlimo aspektu¹⁹.

Biblinio Dievo bruožai: 1. slėpingumas, 2. asmeniškumas, 3. kenožė.

1. Erichas Auerbachas apie biblinį prasmės išėšėlinimą, dėmesingumą potekstei, giliajam planui, reikšmės daugialypumą.

Erich Auerbach, *Mimezis: Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 2003: iškilauis žydų kilmės vokie-

¹⁹ Žr. Northrop Frye. *Anatomy of Criticism*, Princeton: Princeton University Press, 1973, 213–215.

čių mokslininko – literatūros kritiko (1892–1957) pagrindinė studija, laikoma realizmo tyrinėjimų klasika. Kylant nacizmui E. Auerachas emigravo iš Vokietijos, apsigyveno Stambule, Turkijoje. Ten ir parašė *Mimesis* (1946); vėliau gyveno ir dirbo JAV.

Pirmiausia sustokime ties šios studijos pavadinimu ir įdėmiau pamąstykite apie mimetinio meno, realizmo sampratą.

Aristotelis, jo modernios recepcijos ypatumai. „Iš pat vaikystės žmonės yra linkę pamėgdžioti, [...] tuo pačiu pamėgdžiodami jie įsi-gyja pirmąsias žinias; be to, pamėgdžiodami visi žmonės patiria ir tam tikrą malonumą. [...] Įsigyti žinių labai malonu ne tik filosofams, bet ir visiems kitiems žmonėms“²⁰. Metafora – „vienintelis išraiškos bū-das, kurio negalima išmokti iš kito: mat, tai įgimto gabumo ženklas, nes geras metaforas kurti reiškia sugebėti išvelgti daiktų panašumus“ (63), – metafora ir filosofinis mąstymas. „Imituoti daiktus [filosofine *daikto* sąvokos prasme] arba tokius, kokie jie buvo ar yra, arba tokius, kokie atrodo mums patiems ar kitiems, sprendžiant iš jų pasakojimo, arba kokie jie turi būti“ (67). Paradoksas: pateisinti nelogiškumus, nes „kartais jie būna prasmingi: visai įtikinama, kad dalykai dažnai vyksta prieštaraujant įtikinamumui“ (69).

Paul Tillich: realizmas – meninis mąstymas, kuris „siekia nurodyti dvasinę realybės prasmę duotosiomis realybės formomis (*tries to point to the spiritual meaning of the real by using its given forms*)“²¹.

Michael Riffaterre: tikrovės atvaizdavimas yra jos *reikšmės atsklei-dimas*²². *Realistinis kūrinys (meninė tikrovė) yra susijęs su referentine (nurodomąja) tikrove siekimu interpretuoti pastarosios esmę, – plg. Ho-*

²⁰ Aristotelis, „Poetika“, *Poetika ir literatūros estetika*, Vilnius: Vaga, 1978, 39.

²¹ Paul Tillich, *The Protestant Era*, Chicago: University of Chicago Press, 1948, 67.

²² Žr. Michael Riffaterre, *Text Production*, New York: Columbia University Press, 1983.

noré de Balzaco siekį rodyti ne „tuščias kaukoles“, o „išsekusias širdis“, išsakytą romane Tėvas Gorijo (1834).

Realizmas kaip XIX a. literatūrinė konvencija ypatingas ne tuo, kad siekia atvaizduoti tikrovę, interpretuoti jos esmę (tuo jis nesiskiria, sakytų E. Auerbachas, nuo realizmo paradigmos tendencijų bet kurio kito laikotarpio mene), – o tuo, kad į pirmąjį planą iškelia tikrovės išspręstamumo problemą. Taip XIX a. realizmo koncepciją modernizuoja M. Riffaterre, ją argumentuoja ir įžvalgiai plėtoja prof. Birutė Ciplijauskaitė savo straipsniuose ir paskaitose²³. Realistiniame XIX a. tekste matyti intensyvi tikrovės kaip apgaulingos, keliasluoksnės sąmonė. Tikrovė turi paviršių ir gelmę, ji vienaip atrodo, o kitokia yra.

Kraštutinis tikrovės neapčiuopiamumo akcentavimas vestų prie postmodernios prielaidos, jog objektyvi tikrovė apskritai neegzistuojanti. Realistinis mąstymas pagrįstas kitokiomis pamatinėmis būties prielaidomis: tikrovės buvimu neabejojama, tačiau artikuluojama jos adekvataus suvokimo problema.

E. Auerbachas, – žvelgdamas į mimetinį meną kaip į tikrovės suvokimo pastangą, – mimetinio / tikrovę atvaizduojančio meno paradigmai priskiria ir Antikos, ir Biblijos tekstus.

Mimezio skyriuje „Odisejo randas“ E. Auerbachas gretina Antiką ir Bibliją kaip du stilius, du lygiaverčius pasaulėvokos modelius, kurie yra padarę esminį poveikį europietiškam tikrovės vaizdavimui (suvokimui).

Antikinis stilius:

- a) pilnai eksternalizuotas aprašymas („nuodugnus aprašinėjimas“):
EA humoras: *Iliada*, XVI giesmė: laivui degant aprašinėjami pa-

²³ Žr. Birutė Ciplijauskaitė, *Literatūros eskizai*, Vilnius – Kaunas: LKMA, 1992, ir kt.

galbon skubančių karių pulkai, net jų žemesniųjų vadų kilmė; retardacija: ar įtampos auginimas, ar leidimas skaitytojui / klausytojui atsipalaiduoti?

- b) vientisa iliuminacija („vienodas žmonių ir daiktų apšvietimas“): ir Petronijaus satyrinio romano personažas „plepa viską“ („Fortūnata“, p. 33): personažas vaizduoja paveikslą, kuriam jis pats priklauso, – subjektyvistinis metodas ir objektyvus sumanymas;
- c) nesutrūkinėjusios jungtys („nuoseklios sąsajos“);
- d) išraiškos laisvumas („laisvas išsiskyrimas“): net afekto būsenoje personažai sugeba išsakyti jausmus ir mintis (Odisejo auklė Euriklėja; Hektoras su Achilu kalbasi prieš dvikovą ir po jos);
- e) visi įvykiai – pirmame plane („priekinis planas“): Penelopės laukimo situacijoje – Odisejo rando istorija: šernų medžioklė jaunystėje pas senelį Autoliką;
- f) neklaidingų reikšmių parodymas (netikslus liet. vertimas);
- g) mažai istorinio vystymosi ir psichologinės perspektyvos elementų (netikslus liet. Vertimas).

Senojo Testamento stilius (biblinio stiliaus samprata: stilius – giliąja prasme: turinio ir formos, kūno ir sielos, dvasios ir materijos vienovė):

- a) vienos dalys labai reljefiškos (*brought into high relief*), kitos lieka užtemdytos (*obscure*); p. 13: „[Antikoje] net tada, kai dievai pasirodo trumpai, sakykime, norėdami vien padėti kuriam nors savo numylėtiniui ar suklaidinti ir pražudyti kurį nors nekenčiamą mirtingąjį, visados tiksliai apsakomas jų pavidalas, o dažniausiai – ir atvykimo bei pradingimo būdas. O čia Dievas pasirodo be pavidalo (ir vis dėlto jis „pasirodo“), pasirodo iš kažin kur, mes girdime vien jo balsą, ir tas balsas sušunka tik vardą: be būdvardžio, be kalbinamojo asmens aprašymo, kurį visados aptinkame kiekviename Homero kreipinyje; o apie Abraomą irgi nepranešama nieko daugiau, išskyrus žodžius, kuriais jis atsiliepia,

- Dievo pašauktas: „Hinneni“, išvysk mane čia, – nors šie žodžiai, teisybė, žadina itin įtaigaus, klusnumą ir pasirengimą išreiškiančio gesto išpūdį, tačiau mintyse tą gestą nusipiešti paliekama skaitytojiui“. Plg. *tankus ir retas aprašymas*, skaitytojo vaidmuo;
- b) fragmentiškumas (*abruptness* – staigumas, ūmumas?): kur yra pokalbio dalyviai? Iš kur Dievas kreipiasi? – p. 12;
- c) įtaigi to, kas neišreikšta, įtaka („sugestyvus neišsakytų dalykų poveikis“); Friedrich Schiller: tragizmas – nukreipti personažo mintis vienintele linkme (vs. atpalaiduojantys Homero būdvardžiai); Abraomo ir Izaoko kelionė slogioje tyloje;
- d) „antrojo plano“, „giluminio plano“ svarba („*background*“ *quality*); „Abraomo žodžiai ir gestai krypsta arba į paveikslo gilumą, arba į aukštybes, į neapibrėžtą, patamsyje skendinčią, šiaip ar taip, ne priekiniame plane esančią vietą, iš kurios jį pasiekia balsas“; „tarnai, asilas, malkos ir peilis – ir nieko daugiau, jokie epiteto; jie reikalingi Dievo lieptajam tikslui pasiekti, o tai, kas jie dar šiaip yra, buvo ar bus, lieka nežinomybės patamsiuose“ (p. 14); Izaoko apibūdinimas („Paimk savo sūnų, savo vienatinį sūnų Izaoką, kurį myli“), prasmė; „koks baisus yra Abraomą užgriuvęs išbandymas, ir [...] Dievas tai gerai žinojo“ (p. 15); Abraomas žino Dievo pažadą, žino ir prisimena, kuriuos pažadus Dievas jau tesėjo – situacijos priešistorė, kontekstas;
- e) reikšmės daugialypumas (įvairumas, sudėtingumas, - *multiplicity*) ir interpretacijos poreikis; trijų dienų kelionės simbolika, žodžių „anksti rytą“ psichologinė prasmė; žmonių santykių sudėtingumas: Dovydas ir Absalomas, tipologija; „Aiškinimas tam tikra prasme tampa tikrovės suvokimo metodu“ (p. 22);
- f) universalūs istoriniai tvirtinimai (*claims*; ne „pretenzijos būti svarbiam pasaulio istorijoje“ – vert.); „ST pateikia pasaulio is-

toriją, ši istorija prasideda su laikų pradžia, pasaulio sukūrimu, ir skelbiasi pasibaigianti su laikų pabaiga, pažado išsipildymu, drauge su kuriuo ateisianti ir pasaulio pabaiga. Visa kita, kas dar šiaip nutinka pasaulyje, gali būti vaizduojamasi tik kaip šio pradžios ir pabaigos sąryšio dalis“ (p. 21–22); saktmė (legenda), istorinis pasakojimas (pranešimas), aiškinamoji istorijos teologija;

g) istorinio tapsmo sąvokos vystymas; psichologinis tapsmas, asmeninė istorija: „Tik per visokių lemčių turtingą gyvenimą žmonės diferencijuojasi, tik tada galutinai atsiskleidžia jų savitumas“ (p. 24; plg. Homero pasakojimus apie personažų kilmę, kuriant tvirtai sureštos visuomeninės sanklodos iliuziją, p. 35, „Fortūnata“); „Senajo Testamento veikėjų lemties švytuoklė“ (p. 24!): nors reiškiantys Dievo valią, jie nėra nenuodėmingi, juos ištin-ka nelaimė ir pažeminimas, ir jų darbai bei žodžiai nelaimės ar pažeminimo metu atskleidžia Dievo didybę. Vargu ar esąs tarp jų kas nors, nepatyręs, kaip Adomas, giliausio pažeminimo, ir kas nors, nebendravęs su Dievu asmeniškai, asmeniškai Dievo įkvėptas. Elgeta Odisėjas tėra persirengęs, o Adomas – iš tiesų Dievo atstumtas, Jokūbas – iš tiesų bėglys. Juozapas sėdįs tikroje duobėje, jis – vergas, kurį perka ir parduoda. Auerbachas mano, kad toks švytuoklės siūbavimas susijęs su individualios istorijos sodrumu, – rašyti istoriją esą taip sunku, jog daugelis istorikų nusileidžia legendai. Biblijoje, priešingai, tendencija harmonizuoti įvykius, paprastinti motyvus, stabilizuoti charakterius nesanti nei vienintelė, nei vyraujanti. (Plg. Thomas Merton: Biblijos elementai, kaip ir gyvenimo, yra „daugiaplotmiai, paradoksalūs, konfliktuojantys“; jų vienybę suvokiame ne atmesdami tai, kas nesuprantama, o aprėpdami visą „trikdančią tikrovę“²⁴);

²⁴ Th. Merton. Op. cit., p. 69-70.

h) dėmesys problemiškumui: „Dievas kuo šiurpulingiausiai bando net pačius maldinguosius; besąlygiškas klusnumas yra vienintelė jo akivaizdoje derama laikysena, tačiau jo pažadas yra nepajudinamai tvirtas, net jeigu jo sprendimai ir didžiules abejones ar neviltį keltų“ (p. 20); Jacques Derrida yra supriešinęs „rašymą“ ir „knygą“, pastarąją laikydamas sustingusia tiesa ir „logocentrizmo“ tvirtove, – tačiau Biblijoje kaip tik ir neaptiktume jokios sustingusios tiesos, kurią būtų galima redukuoti iki deskriptyvaus teiginio prasmės (plg. „Girdėsite vėl ir vėl, bet nesuprasite, / Matysite vėl ir vėl, bet niekad nepažinsite!“ – Iz 6,9).

Vardo reikšmingumas archainėje pasaulėvokoje, – plg. Jahvės vardo etimologiją (Dievas savąjį vardą ir atskleidžia, ir slepia). Senojo Testamento Dievas apsireiškia ir slepiasi: Abraomui – balsas, Mozei – degantis krūmas...).

2. Skaitytojo dialogo su Biblija asmeniškumas.

Reikšminga Paulio Ricoeuro formuluotė: interpretuodami Šventąjį Raštą susiduriame su tam tikru hermeneutiniu ratu: norint tikėti, reikia suprasti, bet ir norint suprasti, reikia tikėti²⁵.

Paul Ricoeur Biblijos poveikį adresatui interpretavo fenomenologiškai tyrinėdamas Biblijos recepciją. Biblija, kaip Dievo ir žmogaus dialogo knyga, krypta į žmogų ir provokuoja egzistencinį atsaką, autentišką Dievo – žmogaus kalbėjimąsi (egzegetai laiko, jog monologinė forma bibliiniam apreiškimui yra svetima).

Citata diskusijai: biblinis pasakojimas „veržiasi ne priversti mus kelioms valandoms užmiršti mūsų pačių tikrovę [...], o pavergti mus:

²⁵ Paul Ricoeur, *Essays on Biblical Interpretation*, Philadelphia: Fortress Press, 1980, 58.

mes privalome įjungti į pasakojimo tikrovę mūsų tikrovę ir mūsų pačių gyvenimą, privalome pasijusti visuotinės istorijos statinio, pasakojimo kuriamo, plytelės“ (Erich Auerbach).

Dar viena citata diskusijai: „Klausantis Jėzaus palyginimų, dar galima nustebti, apstulbti, atsinaujinti ir sukrusti“; Dievo karalystė juose lyginama su tuo, kas įvyksta pasakojime: „prasminga yra ne situacija pati savaime, bet [...] intriga, veiksmo struktūra, jo kompozicija, kulminacija, atomazga. [...] kažkas atrandama... Šiuo paprastu posakiu apimami visi įmanomi susitikimai, kurie padaro, kad mūsų gyvenimas nebėra įsigijinėjimas sumanumu ar prievarta, darbu ar suktybe. Susitikimas su žmonėmis, susitikimas su mirtimi, susitikimas su tragiška situacija ar džiugiais įvykiais. Atrasti kitą, atrasti save, suprasti pasaulį, pripažinti tuos, kurių net nepastebėdavome, atrasti, ką pažįstame menkai ar išvis nepažįstame... Argi palyginimai, apibendrinami visus tokius atradimus, nežymi tam tikro fundamentalaus santykio su laiku? Fundamentalus buvojimo laike būdo? Manau, kaip tik šį būdą ir verta vadinti Įvykiu tikrąja to žodžio prasme. kažkas įvyksta. [...] Žodis „atsivertimas“ [...] reiškia žymiai daugiau nei naują pasirinkimą; juo įvardijamas požiūrio krypties pasikeitimas, apgrąža mąstyme, vaizduotėje, širdyje, įvykstanti anksčiau už visus gerus ketinimus, sprendimus ir veiksmus. [...] Pirmiausia susiduriama su Įvykiu, tada pasikeičia širdis ir atitinkamai elgesys. Ši seka kupina prasmės: Dievo karalystė lyginama su trijų veiksmų seka: leidimu Įvykiui išsiskleisti, regėjimo krypties pakeitimu ir iš visų jėgų veikimu pagal naują akiratį“; kiekvienas palyginimų sudramatina vieną iš minėtų trijų kritinių momentų, “Įvykis atitenka kaip dovana” (Paul Ricoeur)²⁶.

Biblijos teksto turinio ir formos vienovė.

²⁶ Paul Ricoeur, „Klausantis Jėzaus palyginimų“, *Katalikų kalendorius žinynas*, 1989, 199–201.

Hiperbolės, paradokso svarba biblinei egzistencijos sampratai. Hiperbolė ir paradoksas Jėzaus patarlėse, aforizmuose, antitezinėse formulėse. Paradoksas sukuria perversmą likimo sampratoje, atitraukia vaizduotę nuo prielaidos, jog tarp viena kitą keičiančių situacijų esama nepertraukiamos sekos. Hiperbolė sugrąžina į egzistencijos šerdį. “Perorientavimas dezorientuojant” (Paul Ricoeur).

Citata diskusijai: “Vienintelį kartą pasitaikančios progos, kurią praleidus būna per vėlu, schemą sudramatina tai, ką kasdieninėje patirtyje pavadintume progos išnaudojimu, tačiau tas sudramatinimas yra ir paradoksalus, ir hiperboliškas; paradoksalus, nes prieštarauja turimai patirčiai, rodančiai, jog visados būna ir kita galimybė, ir hiperboliškas, nes perdeda egzistencijos momentinio apsisprendimo patirties unikalumą” (Paul Ricoeur)²⁷.

Plg. egzistencializmą: apsisprendimo kiekvieną egzistencijos momentą svarba.

Komentuodamas tradiciškai skiriamas keturias Šventojo Rašto reikšmes, P. Ricoeuras pabrėžia egzistencijos svarbą Šventajam Raštui interpretuoti: moralinė reikšmė susijusi su gyvenimo iššifravimu bibliinio teksto veidrodyje; alegorijos funkcija – sieti Kristaus įsikūnijimo įvykį su vidinėmis žmogaus gyvenimo sritimis, rodyti prasmės naujumą raidės senume²⁸.

Panašiai teigia ir Northrop Frye: literatūrinė Biblijos kalba atskleidžia dvasinio gyvenimo, perkeičiančio ir plečiančio mūsų gyvenimą, viziją: Biblijos naratyvas ir metaforos nuo grynai literatūrinių naratyvų ir metaforų skiriasi tuo, kad kviečia gyventi šalia jų ar juose²⁹.

²⁷ Ten pat, 203.

²⁸ Paul Ricoeur, *Essays on Biblical Interpretation*, Philadelphia: Fortress Press, 1980, 52–54.

²⁹ Northrop Frye, *The Double Vision: Language and Meaning in Religion*, Toronto: University of Toronto Press, 1991, 49.

Pasak Sergejaus Averincevo, biblinė moralė „apeliuoja ne į atitrauktines tiesas – formules (kaip toje pat epochoje populiarus stoicizmas), o į autoritetinę figūrą, su kuria turi sieti grynai asmenišką ištikimybės ryšys”³⁰.

Ką Biblijos dialogiškumas reiškia aiškinantis, kaip skaityti Bibliją?

3. Biblinio Dievo kenozė.

Teologinė kenozės sąvoka: „Jis, turėdamas Dievo prigimtį, godžiai nesilaikė savo lygybės su Dievu, bet apiplėšė pats save...” (*Fil 2, 6*).

Įsikūnijimo kenozės interpretacija **Johno Miltono poemoje *Pra-rastas rojus* (1667)**.

Biblijos semantikos ypatumai.

Biblija – simbolių, alegorijų knyga.

Evoliucijos teorija ir – biblinis pasakojimas apie šešios pasaulio kūrimo dienas.

Visa Biblija – ne pažodžiui apreikšta (plg. islamiškąją Korano sampratą).

Keturi Penkiaknygės šaltiniai:

J – Jahvė – „Jis yra“ – Dievo antropomorfizavimas, psychologizavimas (Nojaus situacijoje Dievas „gailisi“ sukūręs žmogų...). Antano Rubšio vertime – VIEŠPATS.

E – Elohim – „Galybės“. Stiliaus santūrumas, moralinė teologija.

K – kunigiškasis šaltinis, teologija.

D – deuteronominis šaltinis – Pakartoto Įstatymo knyga, pamokslo stilius.

³⁰ Sergejus Averincevas, „NT apžalga“, *Katalikų kalendorius žinynas*, Kaunas – Vilnius, 1989, 188.

Bibliniai pasakojimai pirmiausia skirti mūsų vaizduotei, atveriantys jai naujas galimybes. Paul Ricoeur: „Poetinė [Biblijos kalba] – reiškia daugiau nei poezija literatūrinio žanro prasme. Poetinė – reiškia kūrybinė”³¹.

Paul Ricoeur: Evangelija nieko nepasako apie Dangaus Karalystę, išskyrus tai, į ką ji panaši. *Metaforinė kalba* stipri tuo, kad iki galo lieka vaizdų sukurtos įtampos lauke. Palyginimai neišverčiami į sąvokinę kalbą, jie prasmę kuria kartu, – sudaro intersignifikacinį tinklą.

Plg. metaforos sampratą Paulio Ricoeuro *Interpretacijos teorijoje* (1976).

Plg. Algirdo Juliaus Greimo esė „Apie netobulumą”.

Biblinė kerigma.

Krikščioniškoji hermeneutika susijusi su unikaliu sąryšiu tarp Biblijos teksto ir to, kuo jis remiasi: kerigmos (skelbimo)³². Teologiškai kerigma reiškia žodį, kuris Dievo vardu ir Dievo bei Bažnyčios pasiuntintystės galia yra skelbiamas tikinčiųjų bendrijai ar pavieniam asmeniui kaip paties Dievo ir Jėzaus Kristaus žodis, adresatui sudabartinantis tai, ką skelbia³³.

Filologiniai Biblijos tyrinėjimai ir jos keriginė reikšmė.

Erich Auerbach pateikia įdomią filologinę biblinės kerigmos sampratą: atkreipia dėmesį į žanrinį biblinio stiliaus nediferencijuotumą.

³¹ Paul Ricoeur, „Klausantis Jėzaus palyginimų“, *Katalikų kalendorius žinynas*, 1989, 199–201.

³² Paul Ricoeur, *Essays on Biblical Interpretation*, Philadelphia: Fortress Press, 1980, 49.

³³ Karl Rahner, Herbert Vorgrimler, *Mały słownik teologiczny*, Warszawa, Instytut Wydawniczy Pax, 1987, 175; Herbert Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas / Vertė Gediminas Žukas*, redagavo Petras Kimbrys, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003, 275.

Pirmiausia pažvelkime į Antikos stiliaus tradiciją – į komedijos ir tragedijos žanrų griežtą perskyrą, dichotomiją.

Erich Auerbach studijoje *Mimesis*, skyriuje „Fortūnata“ analizuoja Petronijaus satyrinio romano *Puota* personažus: tai „žemakilmių vertelgų draugija“, „tie žmonės neturi nei vidinės tradicijos, nei jokios išorinės atsparos; be pinigų jie yra niekas“ (p. 37). Laimės permainingumas Antikoje, grindžiantis filosofinę etiką, – ir laimės permainingumas *Puotoje*: buvo *niekas*. Tačiau lemties šuolis neturi probleminės gelmės, pagal antikinę stilių skyrimo taisyklę: „visus gyvenimiškus realistinius, visus kasdienius dalykus buvo galima pateikti tik komiškai, be problemiškos gilumos“ (p. 38). Panašiai komentuojamas Tacito *Analytų* fragmentas: „Tacitas ne tik nesupranta kareivių reikalavimų, bet ir apskritai jais nesidomi“ (p. 46), vaizduoja dėl estetinių priežasčių. Plg. H. Balzaco senį Grandė, F. Dostojevskio Fiodorą Pavlovičių Karamazovą, – šie personažai sukurti iš esmės kitaip, jie groteskiški ir kartu tragiški. Antikoje toksai tragizmas, vaizduojant žemesniųjų visuomenės sluoksnių personažus, būtų buvęs neįmanomas.

Erich Auerbach studija *Mimesis*, skyrius „Petro Valvomero suėmimas“: ir Amianas Marcelinas, IV a. karininkas ir istoriografas, vaizduodamas prastuomenės bruzdėjimą Romoje, nesiekia problemiškaip paivaizduoti maišto priežastis ir Romos gyventojų padėtį. Stilius: šiurpus juslingumas, niūrus, kupinas patoso realizmas (p. 67).

Šią tradicinę komedijos – tragedijos takoskyrą ardo Petronijaus ir Tacito laikotarpio žydų – krikščionių literatūros tekstai.

Pavyzdys – vadinamoji Petro *švytuoklė*, Evangelija pagal Morkų:

Mk 14, 42–54:

„Kelkitės, eime! Štai mano išdavėjas čia pat“.

Ir tuojau, jam tebekalbant, pasirodė vienas iš Dvylikos – Judas, o kartu su juo būrys ginkluotų kalavijais ir vėzdais, pasiūstas aukštųjų kunigų,

Rašto aiškintojų ir seniūnų. Išdavėjas buvo jiems nurodęs ženklą: „Kurį pabučiuosiu, tai tas. Suimkite jį ir sergėdami veskite!“

Taigi atėjęs jis tuoju prisartiino prie Jėzaus ir tarė: „Rabi!“, ir pabučiavo jį. O kiti stvėrė Jėzų ir suėmė. Vienas iš ten stovinčių, išsitraukęs kalaviją, užsimojo prieš vyriausiojo kunigo tarną ir nukirto jam ausį. O Jėzus prabilo jiems: „Tarsi plėšiko išėjote sugauti manęs su kalavijais ir vėzdais. Kasdien būdavau pas jus, mokiau šventykloje, ir jūs manęs nesuėmėte. Tačiau teisipildo Raštai“. Tada, palikę jį, visi [mokiniai] pabėgo. Tik vienas jaunuolis sekė iš paskos, susisupęs vien į drobulę. Jie čiupo jį, bet jis išsinėrė iš drobulės ir nuogas pabėgo.

Jėzų nuvedė pas vyriausiąjį kunigą, kur buvo susirinkę visi aukštieji kunigai, seniūnai ir Rašto aiškintojai. Petras iš tolo sekė jį iki vyriausiojo kunigo rūmų vidaus kiemo. Ten jis atsisėdo su tarnais ir šildėsi prie ugnies.

Mk 14, 66 –72:

Petras buvo žemai, kieme. Atėjo viena vyriausiojo kunigo tarnaitė ir, pamačiusi besišildantį Petrą, įsižiūrėjo į jį ir tarė: „Ir tu buvai su šituo Nazarėnu, su Jėzumi“. Petras išsigynė, sakydamas: „Nei aš žinau, nei suprantu, ką tu sakai“. Jis išėjo į prieškiemį, ir gaidys pragydo. Pamačiusi jį, tarnaitė vėl pradėjo sakyti aplinkiniams: „Šitas yra iš jų!“ Jis vėl išsigynė. Kiek vėliau aplinkiniai sakė Petru: „Tu tikrai vienas iš jų: juk tu irgi galilėjietis“. Tada jis šoko prisiekinėti ir dievagotis: „Aš nepažįstu to žmogaus, apie kurį jūs kalbate“. Ir netrukus gaidys užgiedojo antrą kartą. Petras atsiminė, ką jam buvo pasakęs Jėzus: „Gaidžiui nė dukart nepragydu, tu tris kartus manęs išsiginsi“. Ir jis pravirko.

Kokią tragizmo ir komizmo sąsają matome aukščiau pateiktame Naujojo Testamento fragmente?

Kaip E. Auerbachas interpretuoja biblinį Petro personažą?

Citatos diskusijai: „Jis metė gimtinę ir amatą, nusekė paskui savo mokytoją į Jeruzalę, jis pirmasis pažino, kad mokytojas yra Mesijas; užgriuvus katastrofai, jis laikėsi drąsiau už kitus, ne tik buvo tarp tų, kurie mėgino priešintis, bet ir neįvykus stebuklui, kurio jis, be abejo, laukė, pabandė ir šįsyk sekti paskui Jėzų. Tačiau tai tik bandymas, pusinis, baikštus sekimas, galbūt paskatintas neaiškios vilties, kad stebuklas, kuriuo Mesijas parbloškė žemėn savo priešus, dar ir dabar galys nutikti. Ir kadangi sekimas tėra pusinis, jau abejonių kupinas, baimingas ir slapčiomis žengiamas žingsnis, Petras ir puola žemiau už visus kitus, bent jau išvengusius tokios padėties, kad tektų atvirai išsižadėti Jėzaus...“ (Erich Auerbach, *Mimesis*, „Fortūnata“, p. 48–49). Tokiame požiūryje nėra vietos moralizavimui: „mąstymo nuostatai, išteisinimo ieškančiai ne darbuose, o tikėjime, moralė ir moralizavimas nebeteko svarbiausios reikšmės“ (p. 52). Ir – Petro išaukštinimas: „pašauktas suvaidinti neįsivaizduojamai svarbų vaidmenį pasauliniame Romos imperijos istorijos kontekste“ (p. 48).

Plg. modernios teologijos plėtojama biblinio Judo sampratą.

Citata diskusijai: „Morkaus evangelijos autorius neturi jokio požiūrio taško, kuriuo remdamasis mėgintų dalykiškai ir objektyviai pavaizduoti, pavyzdžiui, Petro charakterį. Jis pats įtrauktas į reikšmingąjį įvykį, tad dėmesį kreipia tik į tuos dalykus, kurie reikšmingi Kristaus pasirodymui ir veiklai, tik tuos dalykus jis **skelbia** ir nė nemano pranešti mums, pavyzdžiui, kaip viskas baigėsi, tai yra – kaip Petras iš ten išstruko“ (Erich Auerbach *Mimesis*, „Fortūnata“, p. 54).

Personažo *švytuoklės* samprata: Bažnyčios tėvų raštai, šv. Augustino *Išpažinimai*, autoriaus draugas Alipijus gladiatorių kautynėse (p. 73–79). Individas ir minia. Pasitikėti ne savimi, asmeniniu Dievu. „Kaip ir Petras išsižadėjimųscenoje [...], jis puola juo giliau, juo aukščiau pirma

buvo pakilęs, – ir kaip Petras jis vėlei pakils. Mat jo pralaimėjimas nėra galutinis; kai Dievas išmokys jį pasitikėti Juo, o ne pačiu savimi, – o kaip tik dabartinis pralaimėjimas yra pirmasis žingsnis šiuo keliu, – tuomet šis žmogus triumfuos. Mat krikščionybė kovoje su magišku apsvaigimu gali naudotis kitokiais ginklais, ne vien racionalių ir individualių Antikos išprusimu: juk ir pati krikščionybė yra iš gelmių kilęs judėjimas, kilęs iš daugybės žmonių, iš tiesioginio jausmo gelmių; jis gali įveikti priešą jo paties ginklais. Krikščionybės magija nemenkesnė už svaiginimosi krauju magiją – jos magija net stipresnė, nes žmogiškesnė ir viltingesnė“ (p. 76).

Erich Auerbach apie biblinę kenozę: „Dievas įsikūnijo žemiausios visuomeninės pakopos žmogaus pavidalu, gyveno žemėje tarp menkų kasdienių žmonių ir jų rūpesčių, buvo pasmerktas žemišku požiūriu gėdingiausiai kančiai“ (p. 48).

Evangelijose *sermo humilis* – žemasis stilius – ištrūksta iš komedijos ir satyros sferų ir ima jaudinti labiau už tragišką meno kūrinį („Petro Valvomero suėmimas“, p. 79), – ir taip žvelgiant evangelistai ima atrodyti kaip literatūrinis avangardas. E. Auerbacho nuomone, evangelistams komedijos / tragedijos žanrų diferencijuoti neleido religiškai vertikalaus pasaulio kūrimas. „Odisejo randas“: kiekvienoje reikšmingoje Senojo Testamento figūroje, nuo Adomo iki pranašų, yra įkūnytas vertikalaus ryšio momentas, „vertikalioji jungtis“³⁴ (Dievo reiškiamasis taip giliai susijęs su kasdienybe, kad abi sritys – pakilioji ir įprastinė – yra neįmanomos atskirti). Biblijos autoriai stengiasi aprašyti, ką matę ir girdėję, jie rūpinasi kerigma, ne stilistika, ir kartu, patys to nežinodami, kuria naują literatūros formą, įveikiančią stilių dichotomiją³⁵.

³⁴ Erich Auerbach, *Mimezis*, Vilnius: Baltos lankos / ALK, 2003, 23.

³⁵ Erich Auerbach, *Mimezis*, Vilnius: Baltos lankos / ALK, 2003, 29.

Northrop Frye biblinę kerigmą apibūdino kalbos filosofijos kontekste. Tyrinėdamas kalbą kaip pozityvią lingvistinę jėgą (pranc. *langage*), – interpretuodamas Giambattista Vico (1668–1744) pasaulietinės kalbos tipologiją, – N. Frye metaforinį kalbėjimą laiko poetine pasaulio sinkretiškumo raiška, metoniminį kalbėjimą sieja su filosofiniu analoginiu mąstymu, aprašomąją „faktų kalbą“ (G. Viko „vulgariojo“ tipo atitikmenį) – su tokiu mąstymu, kuris vieninteliu realumo kriterijumi laiko empirinių tyrimų duomenis. N. Frye teigimu, nors Biblijoje esama metaforinės (poetinės) ir metoniminės (konceptualiosios) kalbos apraiškų, tačiau iš esmės ji neskirtina jokiame pasaulietinės kalbos tipui. Biblijos kalba esanti dieviškoji retorika, taikoma žmogiškajam intelektui ir ateinanti per žmones. Tai ketvirtasis kalbos tipas – *kerigma*. N. Frye pabrėžia, kad kerigma nėra pasaulietinės retorikos forma (kalbos figūrose slypintis teiginys), o apreiškimas, skleidžiantis informaciją iš dieviškojo šaltinio žmogiškajam suvokėjui. Giliausia, įcentrinė kerigmos reikšmė – Jėzus Kristus (ir Biblija, ir Kristaus asmuo vadinami tuo pačiu *Dievo Žodžio* vardu).

Istoriškumas, istorinis faktas Biblijoje.

Northrop Frye: Senasis Testamentas nėra istorija griežtąja prasme, Evangelijos nėra biografija. Evangelistų nedomina tai, kas domintų biografus (nesuinteresuotų keliautojų liudijimai ir pan.), – domina, kaip jų žinojimas apie Jėzų atitinka Senojo Testamento pranašystes apie Mesiją. Jei Biblijos istorinės detalės būtų netaisyklinga, netobula istorija, tai suprastume, kaip svarbu tą istoriją atstatyti; tačiau Biblija tiesiog atmeta tai, kas vadinama istoriniu liudijimu, – tad tampa aišku, jog reikia ieškoti kitokių kategorijų ir kriterijų, – ieškoti dvasinės gelmės, o ji nepriklauso nuo ištikimybės istorinei tiesai. Istorinio fakto pojūtis nėra pašalintas iš Biblijos pasakojimo, bet neįmanoma nustatyti to laipsnio, kuriuo šis pasakojimas fiksuoja autentiškus įvykius: pereidami Biblijoje nuo aiškiai figūrinių dalykų prie istorinių, niekada nekertame aiškios

skiriamosios linijos. Esama dvejetainė istorijos: pasaulio (*Weltgeschichte*) ir išganymo (*Heilsgeschichte*). Frye formuluoja pasaulio istorijos klausimą: „Ką pamatytume, jei ten būtume buvę?“ ir potencialų išganymo istorijos atsakymą: „To, kas parašyta, gal ir nepamatytume, bet tai, ką pamatytume, nebūtų tai, kas iš tiesų ten vyko...“ Biblija vaizduoja įvykius, adekvačius dvasinės išgelbėjimo dramos vyksmui. (Žr. N. Frye. *The Great Code*, 39-52.) Panašiai yra svarstęs ir Erichas Auerbachas: išganymo istorijos „pradžia – laiko pradžia, [...] pabaiga sutampa su laiko pabaiga ir pažado įvykdymu, nes kartu su įvykdymu pasaulis patirs pabaigą. Visa kita, kas vyksta pasaulyje, gali būti vaizduojama tik kaip grandis šioje pradžios ir pabaigos grandinėje; visi žinomi ar tiesiogiai liečiantys judėjų istoriją pasaulio įvykiai turi rasti vietas šioje grandinėje kaip sudėtinė dieviškojo plano dalis“.

Nei Ericho Auerbacho, nei Northropo Frye atradimai neįrodo Biblijos apreiškinimo pobūdžio: to padaryti neįmanoma, tai nepriklauso empirinio tyrinėjimo sričiai. Tačiau abu tyrėjai kalbiniame Biblijos lygmenyje atranda unikalų aspektą. Šį aspektą sieti su teologine kerigmos sąvoka yra interpretacijos klausimas. Svarstant stilistinę Biblijos poveikį literatūrai reikšminga tai, kad Biblijos stilius yra esmingai persmelktas to „unikalaus aspekto“, kurį teologija įvardija kaip apreiškimą.

Biblinė tipologija.

Ypatingas Biblijos struktūros bruožas yra Senojo ir Naujojo Testamentų vienovė. Tradicinė Biblijos interpretacija, patristikos ir šiuolaikinės egzegezės konsensusas, iš esmės laikosi principo „Biblija aiškina pati save“ (vengiama absoliutinti iš konteksto išimtą teiginį; išryškina mos įvairiose Senojo ir Naujojo Testamentų knygose pasikartojančios idėjos). Krikščionybei Senasis Testamentas pirmiausia yra pranašysčių

knyga, nusakanti ateities įsikūnijimo įvykį ir nurodanti Įstatymo transcendentiskumą: tradiciškai teigiama, kad Senajame Testamente Naujasis yra paslėptas, o Naujajame Testamente Senasis atskleistas.

Pavyzdžiui, 22 psalmėje kalbama apie nukryžiuojimą, rankų ir kojų pervėrimą, praeivių pajuoką, nesulaužytus kojų kaulus, – Kristaus kančios momentus; pirmoji šios psalmės eilutė Naujajame Testamente cituojama Jėzui mirštant ant kryžiaus. Ozėjo pranašystė mini prisikėlimą trečiąją dieną: „Po dviejų dienų jis mus atgaivins, / trečiąją dieną jis mus prikels, / kad būtume gyvi jo artume“ (Oz 6,2). Įsikūnijimą nurodo „Emanuelio“ pranašystė Izaijo knygoje: „Todėl pats Viešpats duos jums ženklą: / Štai ta mergelė laukiasi kūdikio, – / ji pagimdys sūnų / ir pavadins jį Emanuelio vardu“ (Iz 7, 14). Zacharijo pranašystėje užsimenama apie trisdešimt sidabrinių – užmokesčio Judui suma: „Jie atsvertė man algos trisdešimt sidabrinių šekelių“ (Zch 11, 12).

Senojo Testamento asmenys ar įvykiai, tipiškai išganomojo plano višumai ir turintys atitikmenis Naujajame Testamente, vadinami *tipais* (gr. *typos*, lot. *figura*); tipo atitikmuo, išsipildymas Naujajame Testamente – *antitipas*. Tipo / antitipo struktūra (tipologija) – alegorinės minties ir kalbos forma – yra tradicinis būdas, kuriuo krikščionybė skaitė Bibliją. Tipologinis mąstymas matyti pačiame Biblijos tekste: apaštalas Paulius kalba apie Adomą kaip Kristaus tipą („Vis dėlto nuo Adomo iki Mozės viešpatavo mirtis netgi tiems, kurie nebuvo padarę nuodėmių, panašių į nusikaltimą Adomo, kuris buvo būsimojo provaizdis“, Rom 5, 14); apaštalas Petras krikščionių krikštą vadina žmonijos gelbėjimo nuo Nojaus laikų tvano antitipu (“Ir jus dabar gelbsti tų dalykų vaizdinys – krikštas”, 1 Pt 3, 21).

Senojo ir Naujojo Testamentų įvaizdžiai (pastoraliniai, agrariniai, urbanistiniai) – tipologiškai susiję. Kruvinoji Abelio auka – Kristaus aukos tipas, Pradžios ir Apreiškimo Jonui knygų gyvybės vanduo iden-

tifikuojamas su Evangelija (*Jn 4, 10*), Mozės uola – Kristaus kūno tipas („Jie gėrė iš dvasinės juos lydincios uolos, o ta uola buvo Kristus”, *1 Kor 10, 4*), Eucharistija yra kraujo sandoros tarp Izraelio ir Dievo (*Iš 24, 68*) ir manos dykumoje (*Jn 6, 49–50*) antitipas; vyno ir kraujo tapatinimas jungia gyvūnų ir augalų pasaulį, vyno ir vandens tapatinimas („Paragavęs paversto vynu vandens...” – *Jn 2, 9*) ar kraujo ir vandens tapatinimas („Tasai yra, kuris atėjo per vandenį ir kraują: Jėzus Kristus...” – *1 Jn 5, 6*) sujungia abu pasaulius su dangumi; miesto antitipas – Bažnyčia, ir t.t. Neretas vaizdinių turi ir demoniškosios parodijos variantą: mirties vanduo, mirties jūra (*Apr 21, 1; Ez 47, 8; Zach 14, 8*), Aarono stabmeldystės ir Jeroboamo sekto aukso veršis, Babelio bokšto statyba (*Pr 11, 4*), „didžioji ištvirkėlė” – Roma (*Apr 17, 18*) ir kt.

Biblinė tipologija – reikšmingas klasikinis Biblijos skaitymo principas.

Biblijos **kristocentriškumas**. Išcentrinė (kultūrinė) ir įcentrinė Biblijos prasmė. Northrop Frye: nepilnas ir nekompetentingas skaitymas.

Kartais teigiama, kad teologinis Biblijos aiškinimas nepaiso Biblijos semantinio daugialypumo, ignoruoja Biblijos perskaitymo galimybių įvairovę ir akcentuoja „vienintelę teisingą“ kiekvieno epizodo reikšmę. Tačiau oficialioji Bažnyčia niekada nėra skaičiusi Biblijos akcentuodama tik vieną reikšmę. Tradiciškiausias Biblijos skaitymo būdas išryškina bent ketvirtą kiekvieno Biblijos epizodo reikšmių: pažodinę (istorinę, kultūrinę), alegorinę (susijusią su centrine Biblijos figūra – Jėzumi Kristumi), moralinę ir anagoginę (siejančią žemiškuosius dalykus, pasaulio istorijos įvykius su amžinybe). Viduramžinis „keturių Šventojo Rašto reikšmių” metodas:

*Litera gesta docent, quid credas allegoria,
Moralis quid agas, quo tendas anagogia.*

Seminarų temos – biblinis pasaulėvokos modelis Ericho Auerbacho studijoje *Mimezis: Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje* (Vilnius: Baltos lankos, 2003, 7–83); literatūriniai Biblijos šedevrai (Pradžios knygos, Psalmyno, Giesmių giesmės, Jobo, Išminties, Koheleto knygų fragmentų interpretacija).

III t e m a

Kultūros ir literatūros dialogo su Biblija formos: biblinės pasaulėvokos tradicija Vakarų kultūroje, jos modernios modifikacijos, jos kvestionavimas ir ironiškasis kontrapunktas.

Kaip elgiasi literatūra su Biblijos kognityvinėmis struktūromis ir kerigmine prasme?

Traktuoja trejopai: *imituoja* (ne tik iliustruodama, bet ir kūrybingai interpretuodama, sulig aristoteline mimezės kaip suvokimo idėja), *transformuoja*, *deformuoja*³⁶.

Toliau aptarsime šiuos tris pagrindinius literatūros santykio su Biblija tipus, pasitelkdami kiekvieną literatūros – Biblijos dialogo tipą aiškinančių pavyzdžių.

Tradicinis imitacinis literatūros dialogas su Biblija akcentuoja dvejopą – apreiškininį ir kultūrinį – Biblijos pobūdį, saugo struktūrinius jos naratyvo bei vaizdinijos principus. Literatūrinė Biblijos imitacija imponuoja poetinio pasaulėvaizdžio harmonija, žmogaus būties kolizijų sprendimo galia (modernusis filosofinis pesimizmas biblinei išminčiai yra žinomas ir neblėsina egzistencinės vilties), bibliiniu pasitikėjimu žodžiu.

Imitacija gali būti intensyviai kūrybinga, klausianti.

Teodicėja. Dievo sutikimo su pasaulio blogiu ir mirtimi problema. Nekalta kančia, jos epizodai net ir pačioje Biblijoje. Pagrindinė tikėjimo problema – egzistencinė patirtis.

³⁶ Plačiau žr. Dalia Čiočytė, *Biblija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.

Literatūrinis mąstymas: esminis instrumentas – įvaizdžiai, ne sąvokos. **Gyvenimo audeklo alegorija**, jos intertekstualumas:

Julijus Slovackis (1809–1849), *mistinio kilimo* įvaizdis: žmonijos istorija regi blogąją kilimo pusę, kurioje siūlai netvarkingai išsidraikę, – tačiau kitoje pusėje visa susiklosto į harmoningą raštą: Dievas „pagal vienintelį Kristaus pavyzdį / visa žemėje riša ir rašo“; originalo tekste esama reikšmingos dviprasmybės: daiktavardis *wzór* reiškia ne tik raštą, bet ir pavyzdį, – tad Kristus įvardijamas kaip raštas ir pavyzdys; „Podług jednego Chrystusa wzoru / Wszystko na ziemi wiąże i pisze“, – eil. „O Lenkija mano! Tu pirmoji pasauliui...“ („O Polsko moja! Tyś pierwsza światu...“).

Šatrijos Ragana apsakyme „Ant Uetlibergo“ (1914) cituoja Julijų Slovackį: žemiškojoje būtyje žmonės „siuva kilimą, iš blogosios pusės į jį žiūrėdami“³⁷.

Šatrijos Ragana kontrastą tarp kalno viršūnės ir nuo jos matomų žemumų interpretuoja kaip dvipusio kilimo ekvivalentą: „O aš čia, tose aukštybėse, jau taip arti ‚gerosios pusės‘. Vaidinas jau man gražių gražiausias kilimo raštas, ausys jau gauda stebuklingą simfoniją, dangaus spalvų dainuojamą. Matau jau, kad kiekvienas tų tolimųjų pakalnių skausmas pražysta kilime puikiausia purpurine rože, suskamba simfonijoje stebuklingiausiu akordu“³⁸.

Gyvenimo audeklo alegorija Šatrijos Raganai yra pamatinė kančios refleksijos atrama. Gyvenimo pabaigoje, 1929 m. balandžio 13 d., ji rašė Janinai Tumėnienei: „Mes, menki padarėliai, matome šioje žemėje tik vieną, blogąją gyvenimo audeklo pusę. Rodos, visi tie siūlai taip be prasmės ir be tikslo painiojas. Čia skaudūs raudoni, čia malonūs mėlyni, čia vėl nuobodūs pilki... čia laimingi auksiniai... Bet pamatysime gerąją pusę anoje pusėje atsistoję, visą rašto tikslumą, prasmę ir grožį“³⁹.

³⁷ Šatrijos Ragana, *Irkos tragedija*: Novelės. Vaizdeliai. Drama *Pančiai*, Vilnius: Vaga, 1969, 301. Toliau cituojant rašytojos noveles, tekste nurodomas puslapis.

³⁸ Ten pat.

³⁹ Šatrijos Ragana, *Laiškai*, Vilnius: Vaga, 1986, 476.

Czesławo Miłoszo poezijoje matome modernų J. Slovackio alegorijos variantą: beprasmi žmonijos knibždėjimą metaforizuoja judraus oro uosto koridoriaus vaizdas; jo fone išryškinama teologinė prasmės dimensija (eil. „Sąmonė“):

Seni ir jaunos, liekni ir jau kiek aptukusios
Krepšiais nešini žingsniuoja oro uosto koridoriais.
Ir dingojasi staiga man, – visa tai neįmanoma,
Tai tik išvirškščia kažkokio gobeleno pusė,
O už jos – ta tikroji, viską paaiškinanti⁴⁰.

Grubi i chudzi, starzy i młodzi, oni i one
Niosąc swoje torby i saki defilują korytarzem lotniska.
I nagle czuję, że to niemożliwe,
Że to tylko zła strona jakiegoś gobelinu
I że za nią jest druga, wyjaśniająca wszystko.

Vėlyvoji Cz. Miłoszo lyrika *gerosios gobeleno pusės* įvaizdį transformuoja į *pamušalą*, – po paviršiniu audiniu slypintį gilesnįjį sluoksnį, transcendentinės sferos metaforą. Kaip ir kita, geroji gobeleno pusė, kuri „paaiškina viską“, pamušalo įvaizdis nurodo metafizinės („tikrosios“) prasmės ilgesį (eil. „Prasmė“):

Kai numirsiu, išvysiu pasaulio pamušalą.
Išvirškščiau pusę, esančią už paukščio skrydžio, kalno ir saulėlydžio,
Kviečiančią perskaityti tikrąją prasmę.
Kas nesutapo – sutaps.
Kas buvo nesuprantama – bus įminta.

⁴⁰ Czesław Miłosz, *Rinkiniai eilėraščiai*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, 211. Vertė Almis Grybauskas; Czesław Miłosz, *Nieobjęta ziemia*, Paryž: Instytut Literacki, 1984, 73.

Pasitikėjimas būties prasmingumu išbandomas jį provokuojančia abejone:

– O jei nėra pasaulio pamušalo?
Jei strazdas ant šakos visai ne ženklas,
Tik strazdas ant šakos, jei diena ir naktis
Keičia viena kitą, nesirūpindamos prasme,
Ir nėra nieko žemėje, tik ši žemė?

Cz. Miłoszo subjekto reakcija į būties be Dievo galimybę yra tikėjimas poetinio žodžio galia:

Jei ir taip būtų, tai vis tiek išliks
Nedrąsių lūpų kartą pažadintas žodis –
Nepavargstantis pasiuntinys, kuris bėga ir bėga
Į žvaigždynų lankas, į galaktikų sūkurius
Ir priešinasi, kviečia, šaukia⁴¹.

(*Žvaigždynai* Vakarų literatūroje – archetipinė dieviškumo plotmė. Poetinis žodis, nenuilstamai ieškantis prasmės, adresuojamas pliuso ar minuso ženklu pažymėtai transcendencijai, yra metafizinis iššūkis, protestas prieš beprasmybę.)

XX a. išryškėja nauji Vakarų literatūros santykio su Biblija variantai, ženklinantys tradicinio pasaulėvaizdžio irimą. Antropocetriškai / egocetriškai orientuota literatūrinė kūryba, pasitelkdama Bibliją egzistencinio dramtizmo problemikai ar kitiems aktualiems kontekstams, moduliuoja jos stiliaus ir prasmės akcentus (paprastai išryškindama tragizmą / dramtizmą), – **transformuoja** Biblijos struktūrą ir reikšmę; Biblijos žodis suvokiamas labiau kaip mitologinė išmintis nei kaip kerigminė perkeičiančioji galia.

⁴¹ Czesławas Miłoszas, „Prasmė“ / Vertė Danuta Balašaitienė, *Literatūra ir menas* 3318, 2011 02 11.

Analizuojami kūriniai:

George'o Gordono Byrono *Kainas* (1821),

Justinas Marcinkevičius, „Liepsnojantis krūmas“ (1968).

Moderniosioms bibliinių antagonistų (veikėjų, priešišku protagomistams – pagrindiniams veikėjams) interpretacijoms būdinga pabrėžti tradiciškai neigiamo paveiklo nevienprasmiskumą, suabejoti bibrline gėrio / blogio perskyra. Neigiamų veikėjų traktuotėse matyti ryški jų elgesio supratimo pastanga, užuojauta žmogui ir nusivylimas žmogiškumu.

Vinco Krėvės apysaka *Dangaus ir žemės sūnūs* (1949): autoriaus dėmesingumas tiems bibliiniams personažams, kurie yra būtent antagonistiniai (Erodas, Judas).

Ironiškoji traktuotė Bibliją deformuoja: perkelia akcentą iš idealijų įvaizdžių srities į demoniškujų įvaizdžių sritį, idealiuosius bibliinius motyvus perkuria gūdzios egzistencinės patirties kalba. Deformacija gali būti ir iliustratyvi / teocentrinė, jei išryškina Biblijoje glūdinčią ironiją (plg. flamandų dailininko **Jeronimo Boscho, 1450–1516, tapybą**). Tačiau dažniausiai deformacija yra interpretatyvi / antropocentrinė / egocentrinė, ironizuojanti pačią Bibliją. Teocentrinė Biblijos deformacija kolizijas sprendžia moralizuodama, barokiškai gąsdindama; antropocentrinė / egocentrinė deformacija (neretai turinti bibrinės tvarkos nostalgijos) vengia tiesioginio sprendimo, išryškina kolizijų nesuprantamumą, absurdo pradus. Neteigimo poetika Bibliją ironizuoja ir kartu aktualizuoja (sukeistina, ardo suvokimo automatizmą).

Antano Škėmos (1911–1961) novelių triptikas „Olofernas“ (1950–1951) pavadinimu užmena bibrinį pasakojimą apie senovės žydų drąsuolę Juditą, kuri, asirams apgulus Betuliją, sudrausmina tau-

tiečių paniką, nueina į asirų stovyklą ir jų vado Oloferno (arba Holoferno) akivaizdoje apsimeta norinti padėti asirams greičiau įveikti žydus; vėliau, asirams puotaujant, Judita lieka viena su nusigėrusiu Olofernu ir nukerta priešui galvą. Juditos paveikslas ne kartą interpretuotas mene: literatūroje, muzikoje (W. A. Mozart, L. Beethoven), tapyboje, architektūroje (Chartres katedros fasadas).

A. Škėma Bibliją interpretuoja iš XX a. vidurio moderniosios pasaulėjautos perspektyvos: (auto)ironija, groteskas, siurrealistinė poetika (iracionalūs vaizdai, pasąmonės srautas su praeities fragmentais, vizijom, sapnais) nurodo psichologinę ir filosofinę nevirtį. Abejojama harmonija žmoguje ir pasaulyje, žmogaus herojiniu pradū.

A. Škėmą domina ne herojiškoji Judita, o neigiamas personažas Olofernas. Oloferno situacijoje matome beviltiškus siekius užkariauti svetimą šalį. Juos Škėma sieja su XX a. egzodo situacija, pastarosios dramatiškumą atskleidžia klastingos mirties, kuri tykoja biblinio personažo, motyvu.

Antrosios triptiko novelės „Nostalgijos“ įvaizdžių siurrealistinė kaita ir dermės į pirmąjį planą iškelia klastingos mirties vaizdą. Išnyra įdomus *Juditos* figūros ekvivalentas – *dožo žudikas*, slepiąs veidą po kauke.

Tradiciskai kaukė susijusi su metamorfozėmis, ji įkūnija gyvenime slypintį žaidimo pradą, ypatingą realybės ir jos vaizdo santykį, būdingą senosioms apeigų ir teatro formoms, veikusioms žmogaus suvokimą per reginį.

Viduramžiais kaukė buvo susieta su karnavaliniu pasikeitimo, persikūnijimo džiaugsmu, su linksmu sąlygiškumu, linksmu kasdienybės bei vienareikšmiškumo neigimu, su, Michailo Bachtino žodžiais tariant, neigimu „buko sutapimo su savimi pačiu“.

Moderniojoje pasaulėjautoje kaukė įgyja naujų prasmų – ji slepia, apgauna; atsiranda niūrumo atspalvis: slepiamas niekis, tuštuma. Filosofiniame susvetimėjimo / vienišumo kontekste kaukė metaforizuoja klastą.

„Nostalgijoje“ kaukės įvaidžį varijuoja dainelės „Domino“ balsas, formuodamas antipatetinių pasakotojo santykį su mirtimi. Mirties tema traktuojama iš moderniojo filosofinio pesimizmo perspektyvos, žmogaus gyvenimas ir mirtis suvokiami kaip nesantys reikšmingi. Apie mirtį kalbama atsainiai, šlagerio stiliumi, su ironija. Anot pasakotojo, žudikui „liūdna, nes jis jau užmušė“: melancholiško žudiko paveikslas ir jo dviprasmiškumas (liūdna, *kad* užmušė, – ar liūdna, nes žudymas *jau praeityje?*) užmena ir ironizuoja melodramą. Iš karnavalinės prigimties kaukės įvaidyje lieka tik ypatingoji atmosfera, kitokio pasaulio nuoroda. Į dožo žudiką pasakotojas kreipiasi metonimiškai „Domino“, ir šis kreipinys greta biblinio vardo („Esu pats tikriausias Olofernas, Domino!“) įgauna religinio kreipinio „Domine“ (lot. „Viešpatie“) konotaciją. Tad novelės žmogaus tyko ne tik Judita su veidmainystės kauke („Nuplėšk vienintelį kartą savo kaukę, mano Judit...“), ne tik kaukėtas dožo žudikas, bet ir metafizinė esatis, suvokiama kaip pasislėpusi po kauke ir klastinga („Pabučiuok ir sunaikink mane, Domino!“)⁴².

Airių avangardisto **Samuelio Becketto** drama *Belaukiant Godo* (*Waiting for Godot*, 1954), absurdo teatro klasika. Valstybinis Vilniaus mažasis teatras, Rimas Tuminas, 2002. Dramatizmas ar nihilizmas?

Egzistencinio pragaro leitmotyvas XX a. moderniojo individualizmo literatūroje.

Seminaro tema – *teodicėjiniai* transformacijos, deformacijos akcentai.

⁴² Plačiau žr. Dalia Čiočytė, „Santykio su religine tradicija galimybės“, *Antanas Škėma ir slinkty Lietuvių literatūroje, sudarė Loreta Mačianskaitė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 69–85.

IV tema

Biblija – archetipinių įvaizdžių ir motyvų santalka, Vakarų kultūrinio / literatūrinio mąstymo gramatika.

Archetipas: terminas kilęs iš graikiškų žodžių *archi* (pradžia, pirmasis atvejis) ir *typos* (antspaudas, įspūdis).

Tiesioginę teorinę pagrindą archetipinei kritikai teikia Carlo Gustavo Jungo, šveicarų psichiatro ir psichologo (1875–1961), „kolektyvinės sąšamonės“ teorija apie primityvias mąstymo formas išsivysčiusių kultūrų narių psichikose. C. G. Jung: žmogus – ne „praeities padarinys“ (plg. Sigmund Freud), o žmonijos istorijos kulminacija. *Ego* identiteto, vientisumo, sąmoningumo akcentai. Pilnatvės pojūčio vizija, kultūrinių „šaknų“ paieška. *Archetipai:* paveldimos psichinio elgesio formos (ne idėjos ar mąstymo modeliai, o polinkiai panašiai reaguoti į panašius stimulus), žmonijos patirties ekstraktas.

Archetipai – *mitą* formuojantys struktūriniai elementai. Pirminis prieinamas archetipų šaltinis yra mitas, ir archetipinės kritikos, kitaip dar vadinamos mitopoetine kritika, pradžia glaudžiai susijusi su senųjų mitų tyrinėjimais.

C. G. Jung: mitas – kolektyvinis sapnas, sapnas – individualus mitas.

Biblinio mito samprata: ne fikcija / fantazija, o naratyve glūdinti teologinė tiesa.

„Mitas fundamentaliai ir dramatiškai atvaizduoja mūsų giliausią instinktyvų gyvenimą, pirmąją žmogaus susivokimą visatoje. Mitas gali sukurti daugybę konfigūracijų, nuo kurių priklauso visos konkrečios nuomonės ir nuostatos“⁴³.

⁴³ Mark Schorer, *William Blake: The Politics of Vision*, New York: Holt, 1946, 29.

„Mitas – visuma pasakojimų, kurių vieni yra faktiniai, kiti fantastiniai ir kuriuos žmonės dėl įvairių priežasčių laiko vidinės savo gyvenimo ir visatos prasmės išraiška“⁴⁴.

Mito prigimtis – kolektyvinė ir bendruomeninė: mitas susieja gentį ar tautą bendroje psichologinėje ar dvasinėje veikloje.

Citatos diskusijai iš C. G. Jungo studijos *Psichologija ir religija* antrojo skyriaus „Rašytojas“: „Pačia giliausia prasme rašytojas yra instrumentas“; „Didis kūrinys yra kaip sapnas...“; rašytojas kurdamas „prisilietė prie tos išganingos ir gydančios sielos gelmės, kurioje individas dar nebuvo pasitraukęs į savo sąmonės vienvietę, kad pradėtų žengti kančių pilnais klystkeliais; prisilietė prie tos gelmės, kur visus dar jungia vienas ir tas pats virpėjimas, ir todėl individo jausmai ir veikla tebėra sutapę su visos žmonijos jausmais ir veikla“; „Meno kūrybos ir meno poveikio paslaptis yra tas pakartotinis pasinėrimas į pirmąją *participation mystique* būseną, nes šioje išgyvenimo pakopoje išgyvena jau nebe individas, o tauta, ir čia kalbame ne apie individo vargus ir džiaugsmus, o apie tautos gyvenimą“.

Kiekviena tauta turi savo mitologiją, atspindinčią legendose, tautosakoje, ideologijoje. Universalus mitas įgauna specifinių formų toje kultūrinėje aplinkoje, kurioje jis susiformuoja. Tačiau įvairių tautų mitologijose aptinkami panašūs motyvai ir temos. Įvairių tautų, nutolusių viena nuo kitos laike ir erdvėje, mitologijose pasikartoja įvaizdžiai, turintys panašią prasmę, iššaukiantys panašias psichologines reakcijas ir atliekantys panašias kultūrines funkcijas. Tai archetipiniai motyvai ar įvaizdžiai – universalieji simboliai.

Pasak C. G. Jungo, didis menininkas yra asmuo, patiriantis „pirma pradę viziją“, ypatingą jautrumą archetipiniams modeliams, ir gebantis

⁴⁴ Alan W. Watts, *Myth and Ritual in Christianity*, New York: Vanguard, 1954, 7.

kalbėti pirmapradžiais įvaizdžiais, įgalinančiais mene perteikti „vidinio pasaulio“ patirtis. „Pirmapradė patirtis“ – menininko kūrybingumo šaltinis; ji reikalauja mitologinės vaizdinijos, kad įgautų formą⁴⁵.

Joseph Campbell apibūdina įdomų gyvūnų elgesio (instinkto paveldimumo) pavyzdį: ka tik iš kiaušinių išsiritę viščiukai gūžiasi praskrendant vanagai ir blaškosi išvydę medinį vanago modelį. Joseph Campbell: iš kur tokią galią įgyja įvaizdis, kuriam nėra viščiuko pasaulyje atitiktis? Kaip atsitinka, kad viščiukai lieka abejingi gyviams garniams, žuvėdroms, antims, balandžiams, – o meno kūrinys užgauna kažkokią labai gilią stygą?⁴⁶ Žmonės paveldi daug sudėtingesnius psichinius polinkius...

Wilfred L. Guerin and others, *A Handbook of Critical Approaches to Literature* (Oxford, 1992) komentaras: mitologinei kritikai rūpi ryšys tarp literatūros ir žmogaus prigimtyje glūdinčios „kažkokios labai gilios stygos“. Mitologinė kritika ieško tų paslaptinių elementų, kurie informuoja tam tikrą literatūros kūrinių ir kurie su beveik šurpia jėga iššaukia dramatiškas ir visuotines žmonių reakcijas⁴⁷. Mitologinis kritikas tyrinėja „medinių vanagų“ gelmę iškiliojoje literatūroje. Tyrinėjami vadinamieji archetipai ar archetipinės formos, kuriuos autorius yra įtempęs savo kūrinio struktūrinėse linijose ir kurių virpėjimas sukelia rezonansą skaitytojo gelmėje.

⁴⁵ Carl Gustav Jung, *Modern Man in Search of the Soul*, New York, 1933, 164.

⁴⁶ Joseph Campbell, *The Masks of God: Primitive Mythology*, New York: Viking, 1959, 31.

⁴⁷ Wilfred L. Guerin and others, *A Handbook of Critical Approaches to Literature*, Oxford, 1992, 147–148.

Archetipinė kritika: literatūros kūriniai, vaizduojantys tą tikrovės sferą, kuri įvairiais laikotarpiais iššaukia skaitytojų reakciją, yra *klasikiniai kūriniai*. Mitai ir iškilioji literatūra atspindi giliają tikrovę⁴⁸.

Universalieji archetipai (Carl Gustav Jung, *The Archetypes and the Collective Unconscious*, New York: Pantheon, 1959):

- *persona* (kaukė; kaukių, su kuriomis gyvena dauguma žmonių, rinkinys; kompromisas tarp savasties ir sociumo: kaukė – individualiai tinkamiausia, ir kartu ji – toks asmenybės aspektas, kuris gali priklausyti ir kam nors kitam, ji – kolektyvinis fenomenas; tai akivaizdžiausias, priimtiniausias archetipas, siejantis individą su pasauliu; pavojus – per daug susiliesti su savo vaidmeniu, ignoruojant kitus – mažiau akivaizdžius ir sunkiau priimtinius asmenybės aspektus; *persona* nebūtinai reiškia tai, kas žmogus iš tiesų yra, o labiau tai, kaip jis save pristato pasauliui, kaip jis kitų suvokiamas ir įvardijamas; kaukės įvaizdis nenurodo, koks asmuo yra *už kaukės*);
- *anima* (archetipas, padedantis vyrui suprasti moterį ir skatinantis ją idealizuoti; Trojos Elena, Dante's Beatričė, Miltono Ieva...);
- *animus*;
- *šešėlis* (Sigmundo Freudo *id*; *gimtoji nuodėmė*; *šėtonas*, *Blogis*; literatūroje: Williama Shakespeare'o Jagas, Johno Miltono Šėto-

⁴⁸ Naujas archetipų tyrinėjimo metodas iškilo su feministinės kritikos atgimimu: Annis Pratt, *Archetipiniai modeliai moterų grožinėje literatūroje* (*Archetypal Patterns in Women's Fiction*, 1982): archetipiniai modeliai moterų grožinėje literatūroje (atgimimas, viduramžinės Gralio legendos, raganiški burtai...) kaip palaidotos moteriškosios tradicijos ženklai (t.y., archetipai – potencialiai opoziciniai). Umberto Eco, „Cult Movies and Intertextual Collage“ (*In: Modern Criticism and Theory / Edited by David Lodge, London and New York, 1988*): *archetipo* sąvoka nebeturi psichoanalitinio aspekto: archetipas – klišė, klišių perteklius.

nas, Johanno Wolfgango Goethe Mefistofelis) nurodo tamsiuosius žmogaus prigimties pradus: emocijas, geismus, nesuderinamus su socialinėmis normomis ir idealiuoju savasties vaizdiniu. Greta to šešėlis nurodo tai, kas žmoguje slėpininga (tad šešėlis – platesnė sąvoka nei *gimtoji nuodėmė*). Diskusijai: folklorinė *žmogaus be šešėlio* ir *velnio* sąsaja.

- Senelė, senas išminčius (gelbėtojas, išganytojas, guru): išmintis / įžvalga / intuicija; moralinės savybės (gera valia, noras padėti) ir jų išbandymas kituose, kitų apdovanojimas gelbstinčia mintimi. C. G. Jung: senelis visada pasirodo herojaus neviltyje, iš kurios jį tegali išpauoti gili refleksija ar laiminga idėja; pats herojus dėl vidinių ar išorinių priežasčių to negali atlikti, tad senelis – personifikuota mintis (Carl Gustav Jung, *The Archetypes and the Collective Unconscious*, p. 217);
- ir kt.

C. G. Jung: gyvenimo pilnatvė – harmoningas santykis su archetipiniais simboliais (*Psychological reflections*, 1953).

C. G. Jungo individuacijos teorija. Individuacija: įvairių savasties aspektų, – neigiamų (*šešėlinių*) ir teigiamų – suvokimas, derinimas. Vs. projekcija, savasties aspektų (kalčių, silpnybių) priskyrimas kitiems. *Persona* – tarpininkė tarp individo ir išorinio pasaulio; *anima* – tarp sąmoningo ir nesąmoningo pasaulio (vyriui; moteriai – *animus*). Harmonijos tarp *personos* (socialinės kaukės) ir kitų psichinių aspektų svarba. *Šešėlio* sąmonės (sąmoningo suvokimo) svarba individuacijos kontekste (C. G. Jung).

C. G. Jungo individuacijos teorija ir **Nathaniel Hawthorne** apsakymas „**Young Goodman Brown**“ (1835). Kūrinio analizė.

Archetipiniai motyvai, siužeto modeliai:

1. **Sukūrimas**. Tai fundamentalus archetipinis motyvas: kiekvienos mitologijos pagrindą sudaro samprotavimas apie tai, kaip antgamtinė Būtybė ar būtybės sukūrė kosmą, gamtą ir žmoniją.
2. **Nemirtingumas**. Taip pat fundamentalus motyvas, paprastai įgaunantis dvi naratyvines formas: išsigelbėjimas, ištrūkimas (*escape*) iš laiko, grįžimas į rojų; mistinis panirimas laiko cikliškume, amžinajame Gamtos cikle.
3. **Herojaus archetipai** (mirtis – atgimimas, transformacija, išganymas): paieška, kvestas (herojus – gelbėtojas, laisvintojas, – leidžiasi į ilgą kelionę, kurioje jis turi įvykdyti neįmanomas užduotis, kovoti su monstrais, išspręsti neišsprendžiamas mįsles ir nugalėti nesuskaičiuojamas kliūtis, – kad išgelbėtų karalystę); iniciacija (aštrūs išmėginimai ir – socialinė / dvasinė branda, bendruomenės nario pilnateisiškumas; trys fazės: separacija, transformacija, sugrįžimas); „atpirkimo ožys“ (herojus, su kuriuo sutapatinta tautos gerovė, turi mirti, kad atpirtų tautos nuodėmes ir sugrąžintų kraštui gerovę, – žr. Rene Girard, *Le Bouc émissaire*, 1982 – *The Scapegoat*, 1986).

Archetipai kaip literatūros žanrai ar rūšys.

Northrop Frye, *Anatomy of Criticism*: mitas yra „struktūrinis organizuojamasis literatūrinės formos principas“, archetipas – „literatūrinės partitės elementas“⁴⁹. Mitologija – diagraminis literatūros turinys, įvaizdžių sistema, apžvelgianti žmogaus situaciją nuo pradžios iki pabaigos, nuo aukštumų iki gelmių, apžvelgianti visa, ką įmanoma suvokti įvaizdžiais.

Pavasario mitas – komedija, vasaros mitas – romansas, rudens mitas – tragedija, žiemos mitas – ironija. Biblijoje N. Frye įžvelgia visų šių

⁴⁹ Northrop Frye. *Anatomy of Criticism*, Princeton: Princeton University Press, 1973, 341, 365.

keturių pagrindinių meninio naratyvo tipų (siužeto formų ir pagrindinių organizuojamųjų struktūros principų – *mythois*) kodą.

Bibliniai archetipai.

Biblija – archetipinių įvaizdžių ir motyvų sistema, koduojanti grožinę literatūrą, – „literatūrinių archetipų gramatika“ (Northrop Frye).

Biblinis Mesijo pergalės naratyvas turi archetipinių *pasakos* elementų.

Apreiškimo Jonui knygoje – Mergelė ir pavojus, žudantis slibinus herojus, nedora ragana, brangakmeniais spindintis nuostabus miestas.

Archetipinė pasakos tema – stebuklingų nuotykių seka, protagonisto ir antagonisto konflikto, *agon*, dialektika; pasakiškasis protagonistas analogiškas bibliniam Mesijui, arba išlaisvintojui, nužengiančiam iš aukštesniojo pasaulio, o antagonistas analogiškas Mesijo priešui – demoniškosioms žemesniojo pasaulio jėgoms.

Abu koncentriški Biblijos tipologinės struktūros naratyvai galimi interpretuoti kaip nuotykiniai. Genezės – apokalipsės naratyve Adomas išvaromas iš Rojaus, praranda gyvybės medį ir vandenį, klajoja žmonijos istorijos labirinte ir atgauna savo pirmavaizdį per Mesiją. Čia matyti pasakiškoji slibino nugalėjimo metafora: Kristus nugali šėtoną, figūruoja senasis karalius Adomas, išvaduotoji nuotaka Bažnyčia.

Antrajame, Egzodo, naratyve Mesijinė Mozės figūra išveda Izraelį iš Egipto, Mozė ir izraelitai klajoja dykumos labirintais, pasibaigia dykumos įstatymo viešpatavimas ir Jozuė, gentainių vadintas Jėzumi, užkariauja Pažadėtąją žemę; Izraelis praranda paveldą, klajoja Egipto ir Babilono vergovės labirintais ir atgauna Pažadėtąją žemę. Jozuės figūra tipologiškai susijusi su Jėzumi.

Dieviški ir demoniški archetipiniai Biblijos įvaizdžiai: *dangaus / erškečių vainikas, kalno viršūnė, bokštas, gyvybės ugnis, gyvybės vanduo, pažadėtoji žemė, gyvenimo kelias, lelija, apokaliptinė moteris, apokaliptinis trinitas, brangakmenių miestas...* (idealoji sritis); *pelenai, žolė, paukščio pėdsakas, šešėlis, tremtis, vergija, duobė, mirties vanduo / jūra,*

mirties ugnis, mirties kelias, Babelio bokštas, Sodoma / Gomora, slibinas... (marumo ir demoniškumo sritys).

Biblinės temos (*nuodėmės, paklydimų kelio, pažado* ir kt.) – archetipiniai naratyvai su konceptualiomis implikacijomis, grožinės literatūros struktūrinės formos (M. Fairman, *Biblical Patterns in Modern Literature*, 1972).

Biblinių archetipų konsteliacijos **Dante's Dieviškojoje komedijoje (1307–1321)**. Egzistencinė kūrėjo refleksija.

Kaip biblinis *rojaus praradimo* archetipas formuoja **Williamo Shakespeare'o** tragedijos *Karalius Lyras (King Lear, 1608)* struktūrą?

Nuopuolio ir išganymo interpretacija **Johno Miltono** poemoje *Pra-rastas rojus (1667)*, tautinio romantizmo poezijoje (**Adomas Mickevičius, Maironis** ir kt.),

Moderni nuodėmės refleksija **Albert'o Camus** romane *Krytis (1956)*.

Šešėlio archetipo variacijų įvairovė: **Johanno Wolfgango Goethe** *Faustas (1808, 1832)*, **George'o Gordono Byrono** *Kainas (Cain, 1821)*, **Hermanno Hesse's** *Demianus (1919)*, **C. S. Lewiso** *Kipšo laišakai (The Screwtape Letters, 1942)*, **Flannery O'Connor** „Pirmieji įžengs luošiai“ (*The Lame Shall Enter First, 1965*), **Chriso de Burgho** „Ispaniškas traukinys“ (*Spanish Train, 1975*).

Seminarų temos: gyvenimo kelio archetipas Dante's *Dieviškojoje komedijoje (1307–1321)*; karališkumo samprata Williamo Shakespeare'o tragedijoje *Karalius Lyras (King Lear, 1608)*; literatūrinės biblinio Šėtono traktuotės: **Johanno Wolfgango Goethe** *Faustas (1808, 1832)*, **George'o Gordono Byrono** *Kainas (Cain, 1821)*, **Hermanno Hesse's** *Demianus (1919)*, **C. S. Lewiso** *Kipšo laišakai (The Screwtape Letters, 1942)*.

V t e m a

Jėzaus Kristaus paveikslas literatūroje

Tikėjimas – būties prasmės (ar beprasmybės) samprata. Krikščioniškajame tikėjime pasaulėvokos pagrindas yra ne abstrakti būties prasmė, o Asmuo, Dievas – Žmogus, Jėzus Kristus. Tad esminė krikščioniškojo meno žymė yra semantinė sąsaja su Jėzaus Kristaus asmeniu ir misija. Šią semantinę sąsają aptariant reikšmingiausi yra gilesnieji prasmės lygmenys. Tai yra, paviršiniame meno kūrinio klode gali ir nebūti religinių ženklų, kūrinys gali būti „anonimiškai“ krikščioniškas. Modernioje poezijoje neretai raktinė figūra yra Kristus: kaip nesatis ir pamatinio dialogo paieška. Nors tiesiogiai apie Kristų nėra neužsimenama. Ir priešingai – gali būti ir išties neretai būna taip, kad paviršiuje religiniai simboliai tiesiog afišuojami, o kūrinys su krikščioniškumu neturi nieko bendra.

Jėzus Kristus – centrinė Biblijos figūra.

Naujasis Testamentas skelbia, kad Jėzus Kristus nuo pat pradžių yra Dievas. Kartu Naujasis Testamentas teigia, kad Jėzus Kristus „visa kuo“, išskyrus nuodėmę, panašus į kiekvieną žmogų (*Žyd 2, 17*). Teologija, atsiremama į Naujojo Testamento kristologiją (biblinį Jėzaus Kristaus apsiareiškimą) ir pasitelkdama antikinės filosofijos sąvokas, Jėzų Kristų supranta kaip žmogumi tapusį antrąjį Švenčiausiosios Trejybės asmenį (Tėvo Sūnų, Tėvo dieviškąjį Žodį – *Logos*). Dieviškoji ir žmogiškoji Jėzaus Kristaus prigimtis hipostatinėje dieviškojo asmens vienybėje apibrėžiamos kaip nesumišusios ir neatsiejamos.

Dievo pasirodymas žmonijos istorijoje ir atsivėrimas tarpasmeniniam dialogui su kiekvienu žmogumi yra aukščiausias apsiareiškimo laipsnis, tačiau išryškėja bibliniam apreiškimui būdingas artėjimo / to-

limo, atsiskleidimo / slėpimosi paradoksas: „Keistas dvilypumas: kas iš pradžių rodėsi radikaliausias apreiškimas ir tam tikru mastu išlieka apreiškimas visam laikui, tas yra labiausiai nesuprantama ir slėpinga. Toji Dievo artuma, kad galėjome jį paliesti kaip žmogų, sekti jo pėdomis, tiesiog jas išmatuoti, kaip tik pačia giliausia prasme lėmė ‚Dievo mirtį‘, kuri ir dabar formuoja istorijos eigą bei žmogaus santykį su Dievu“⁵⁰. Jėzus Kristus tuo pat metu yra ir kosminis Logos, būties logika ir prasmė, – ir kūniškasis Žmogus; žmonijos istorijos šerdis / tikslas, – ir taškas toje istorijoje.

Kultūrinė Jėzaus Kristaus paveiklo interpretacijų įvairovė.

Teologas ir fizikas vyskupas Jonas Boruta SJ: „Kai kalbame apie kultūrą ir religiją, kurios prasismelkia į žmogiškosios asmenybės pačias gelmes, susiduriame su labai subtilia problema: idealių religinių normų ir Evangelijos realizavimo konkrečioje netubuloje žmogaus istorinėje situacijoje sąveika, kai ne tik Evangelijos turinys formuoja vieno ar kito amžiaus geografinio regiono krikščionybės veidą, bet ir epochos ar geografinio regiono kultūra realios istorinės krikščionybės veidui suteikia savitus žmogiškus bruožus. Nors inkultūracijos terminas pradėtas vartoti tik šio amžiaus [XX a. – D. Č.] viduryje, tačiau pati Evangelijos inkultūracijos problema sena kaip ir pati krikščionybė“⁵¹; „Jei laikysimės pagrindinės teologijos nuostatos, kad visos kūrinių, taigi tiek atskirų žmonių, tiek jų natūralių bendrijų – tautinių etninių grupių, sukūrimo tikslas – skelbti Kūrėjo garbę atspindint jo tobulumus, darosi suprantama ir tautinio, etninio požiūrio į Dievą ir Dievybę įvairovė [...]. Begalinio Aukščiausios Realybės tobulumo negali išsamiai ir tiksliai

⁵⁰ Joseph Ratzinger, *Krikščionybės įvadas*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1991, 26.

⁵¹ Jonas Boruta SJ, „Evangelijos inkultūracija etninėse kultūrose“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 11, Vilnius: Katalikų akademija, 1997, 15.

atspindėti ar aprašyti viena ribota kūrybių grupė. Išsamesnį vaizdą galima susidaryti tik sugretinant gal ir gana prieštarungus apibūdinimus, požiūrius⁵². Tad krikščioniškosios Dievo sampratos daugialypumą teologija sieja su etniniais žmonijos bruožais, pvz., germanų riteriškas valdovas, romėnų ir graikų visagalis – Pantokratorius, slavų gyvybės šaltinis, lietuviškasis Rūpintojėlis.

Įvairių Dievo sampratų dermės aiškinimas: teologinis *papildomumo principas*⁵³.

Literatūrinio Jėzaus Kristaus paveikslo kūrimo būdai⁵⁴.

Literatūrinė Jėzaus Kristaus paveikslo tradicija yra labai sena, siekianti evangelistų laikus: tuomet imtasi kurti „efektingesnes“, vaizduotę stebuklais sukrečiančias evangelijas. Kanoninių Mato, Morkaus, Luko, Jono evangelijų stilius – išmintingai griežtas, santūrus, – o apokrifiniams (Bažnyčios nepripažintiems) raštams būdingas fantazijos įsiūbavimas, bandymas dieviškąją tikrovę aiškinti filosofinėmis sąvokomis. Siekta išryškinti sukrečiamą akistatos su antgamte galių ir filosofiniu mąstymu aiškintis transcendentinį slėpinį. Vėliau buvo linkstama į kitą kraštutinumą: XVIII–XIX amžių sandūroje racionalistai bandė artėti prie Kristaus „išmesdami“ iš evangelinio pasakojimo visa, kas pažeidžia gamtos mokslų dėsnius. Tarp šių kraštutinumų literatūroje matyti plati Kristaus interpretavimo formų įvairovė, Kristaus tema yra nuolat traukusi ir tebetraukia ne tik tikinčiuosius ar ateistus, bet net ir skeptikus.

⁵² Jonas Boruta SJ, „XX a. fizikos ir klasikinės teologijos sąveika“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos XV suvažiavimo darbai*, Vilnius: Katalikų akademija, 1995, 727, 729.

⁵³ Plačiau žr. Dalia Čiočytė, *Literatūros teologija: Teologiniai lietuvių literatūros aspektai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 166–168.

⁵⁴ Plačiau žr. Dalia Čiočytė, *Literatūros teologija: Teologiniai lietuvių literatūros aspektai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 168–180.

1. **Poetinė būties ir žmogaus prasmės refleksija.**

Citatos diskusijai:

Friedricho Wilhelmo Foersterio, Šatrijos Raganos versto į lietuvių kalbą, citata: *Dieviškojoje komedijoje* Kristus regimas ne nuo aukšto, bet nuo apačios, per sielos atsitolinimo nuo Kristaus patirtį, ir atsiskleidžia kaip „sielų vystymosi dėsnis ir vystymosi tikslas“⁵⁵;

Joseph Ratzinger: krikščionybėje būties prasmė „ieškotina nebe dvasioje, išskylančioje virš atskiro ir riboto iki bendrumo, ne idėjų pasaulyje, peržengiančiame atskirus daiktus ir tik iš dalies, lyg šukėse, jame atspindinčiame, – jos ieškotina laike, viename Žmoguje. Čia prisimintina jaudinanti Dante’s *Dieviškosios komedijos* pabaiga, kai šis, žvelgdamas į Dievo paslaptį, visa mylinčiojo galybėje, „kuri ir saulę valdo ir erdves žvaigždėtas“, nustebejęs regi savo gyvavaizdį, Žmogaus veidą“⁵⁶).

2. **Jėzaus Kristaus vaizdavimas sapno / regėjimo kontekste,** susijęs su Viduramžių tradicija.

W. Shakespeare’o komedija *Vasarvydžio nakties sapnas* (A *Midsummer Night’s Dream*, 1595), – analizė.

Filosofinės Kristaus paveikslų implikacijos **Oskaro Milašiaus misterijoje *Saulius iš Tarso* (1913).**

3. **Archetipinių simbolių ir alegorijų** mąstysena, Jėzaus Kristaus paveikslą patikimai sauganti nuo supaprastinimo.

Simbolinė vaizduotė **Selmos Lagerlöf *Kristaus legendose* (1904).**

C. S. Lewiso *Narnijos kronikos* (1950–1956).

Mitopoetiniai J. R. R. Tolkienuo veikalai *Hobitas* (1937) ir *Žiedų valdovas* (1954–1955).

⁵⁵ Šatrijos Ragana, *Raštai 5* / Parengė Gediminas Mikelaitis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 542–543.

⁵⁶ Joseph Ratzinger, *Krikščionybės įvadas*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1991, 115.

4. *Dialogo Kristus.*

Didžiojo inkvizitoriaus legenda **Fiodoro Dostojevskio filosofiniame romane *Broliai Karamazovai* (1880)**; Kristus kaip teisiame Michailo Bulgakovo (1891–1940) romane *Meistras ir Margarita*. Teodicėjos problemika.

5. *Paveiki literatūrinė prieiga prie evangelinio Kristaus yra netiesioginis jo asmenybės vaizdavimas – per kitų kūrinio personažų patirtį* (literatūrinės pastangos praskleisti vidinį Jėzaus Kristaus gyvenimą neretai jo paveikslą perdėm sužmogina ir su(pa)prastina). Pavyzdžiui, **Henryko Sienkiewicziaus *Quo vadis* (1896)** personažai Kristų susitinka ne išoriniame, o vidiniame dvasios gyvenime. Apie žemiškąją Kristaus veiklą romane pasakoja apaštalo Petro balsas, autoriaus įtaigiai moduluojamas: išryškina mas santykio su žemiškuoju Jėzumi asmeniškumas.

Netiesiogiai Kristaus asmenybę nurodo **G. Flaubert'o apysaka *Erodiada* (1877)**, **Anatole'o France'o novelė *Judėjos prokuratorius* (1892)**, **Maurice'o Maeterlincko drama *Marija Magdaliėtė* (1910)**. **Päro Lagerkvisto romanas *Barabas* (1950)** Kristaus paveikslą talentingai aktualizuoja jo nesuprantančiojo (plėšiko personažo) žvilgsniu.

6. *Jėzus Kristus šiuolaikinės Vakarų prozos potekstėje, teksto paviršiuje skaitytojui neparodomas.*

Kristus kaip personažo aliuzija **Williamo Faulknerio** romanuose *Rugpjūčio šviesa* (*Light in August*, 1932) ir *Sakmė* (*A Fable*, 1954), **Francois Mauriaco** romane *Avinėlis* (*L'agneau*, 1954).

7. *Egzistencialistinė* Jėzaus Kristaus figūros traktuotė Vytauto Mačernio apsakyme „Aš atnešiau jums saulės patekėjimą“ (1939).
8. *Eseistinė refleksija* italų kritiko ir rašytojo Giovanni Papini (1881–1956) veikale *Kristaus istorija* (1921).

Seminarų temos: sapno / regėjimo poetinė filosofija Oskaro Milašiaus misterijoje *Saulius iš Tarso* (1913); teodicėjinis Kristaus paveikslo aspektas Didžiojo inkvizitoriaus legendoje – Fiodoro Dostojevskio filosofiniame romane *Broliai Karamazovai* (1880).

VI t e m a

Biblija – literatūrinių žanrų enciklopedija.

Proziniai ir poetiniai Biblijos žanrai.

Biblijos žanriniai modeliai literatūroje.

Proziniai Biblijos žanrai: sąrašas, dialogas, pamokslų serijos, aforizmas, naratyvas ir kt.

Poetiniai Biblijos žanrai: dėkojimo psalmė, garbinimo himnas, rauda, meilės lyrika ir kt.

Formų kritika: Biblijoje esama tipinių reakcijų į tipines aplinkynes; intencija (mokymas, guodimas, drąsinimas...) yra tam tikras žanro funkcionavimo “raktas”. Formų kritika tiria, kokios egzistencinės aplinkybės (misijos, katechezė, liturgija...) kuria tą ar kitą žanrą⁵⁷.

Dėkojimo psalmės struktūra: įžanga – liudijimo apibendrinimas; dėstymas – su psalme siejamų įvykių (Dievo šaukimosi nelaimėje) prisiminimas; išvada – tikėjimo, pasitikėjimo išraiška, įžadas (pvz., *Jon 2, 1–10*).

Pranašystė (prozinė ar poetinė) atskleidžia pranašo savimonę: pranašas save suvokia kaip dieviškosios instancijos pasiuntinį, tiksliai išta-riantį Dievo žodžius. Pranašystės kompoziciją: įžanga, Dievo prisistatymas / savęs apibūdinimas ir pažadas / patikinimas (tipinė pranašystės įžanga – frazė „Tai Viešpaties žodis“, – *Oz 2, 23* ir kt.; analogiška frazė „Taip kalbėjo didysis karalius...“, *2 Kar 18, 19*, yra tapusi pranašystės įžanga).

Biblijoje aptinkama ir mišraus žanro tekstualių vienetų (pvz., pasa-

⁵⁷ Žr. G. Tucker. *Form Criticism of the Old Testament. Guide to Biblical Scholarship*, Philadelphia, 1972.

ka su pranašybei būdinga patikinaną pabaiga); vieni žanrai gali būti įsiterpę kituose, pvz., pranašystė psalmėje (*Ps 12, 6*), pranašystė naratyve (*Pr 15, 1*, ir kt.).

Biblinis žanras Vakarų literatūroje kaip meninio mąstymo modelis.

Seminaro tema: bibliinių žanrų (pamokslo, aforizmo ir kitų) polifonija Vinco Krėvės apysakoje *Dangaus ir žemės sūnūs* (1949).

Apibendrintume, kad „Biblija Vakarų pasaulio literatūroje“ yra dalykas (modulis) apie literatūroje matomą Vakarų žmogaus pastangą suvokti save ir būtį per dialogą su pamatiniu kultūros tekstu – Biblija. Tai dalykas apie literatūros šedevrus ir jų interpretuojamas vakarietiškas vertybes. Kiekvienas šio dalyko paskaitų klausytojas ir seminarų dalyvis kviečiamas per dialogą su Biblija ir ją interpretuojančiais literatūros kūriniais giliau suprasti, galbūt sisteminti savąsias – individualias, asmeniškąsias vertybes.

Pagrindinė modulio literatūra:

- Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas, Vilnius: Lietuvos vyskupų konferencija, 2009.
- Northrop Frye, *The Great Code: The Bible and Literature*, New York: Harwest / HBJ, 1983.
- Northrop Frye, *Words with Power*, New York: Harwest / HBJ, 1990.
- Paul Ricoeur, *Essays on Biblical Interpretation*, Philadelphia: Fortress Press, 1980.
- Erich Auerbach, *Mimezis: Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 2003.
- Adam Potkay, *The Bible and the Roots of Western Literature*, 2006, <http://www.learnoutloud.com/Audio-Books/Religion-and-Spirituality/Christianity/The-Bible-and-the-Roots-of-Western-Literature/3491>
- Dalia Čiočytė, *Biblija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.
- Dalia Čiočytė, *Literatūros teologija: Teologiniai lietuvių literatūros aspektai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

DALIA ČIOČYTĖ
BIBLIJA VAKARŲ PASAULIO
LITERATŪROJE (BUS):
TEORINĖS MODULIO DALIES
PASKAITŲ KONSPEKTAS

Mokymo priemonė studentams

Maketavo Vida Vaidakavičienė
2,69 aut. l. Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla.
Universiteto g. 3, LT-01315 Vilnius